

DIPLOMADOLGOZAT

Név: Burik Enikő

Szak: Ökológiai gazdálkodás MSc

Gödöllő

2023

Magyar Agrár és Élettudományi Egyetem

Ökológiai gazdálkodás MSc

A SZOCIÁLIS FARM LEHETŐSÉGEI ÉS KIHÍVÁSAI A VÁLTOZÓ VILÁG
EGYENLŐTLENSÉGEINEK TÜKRÉBEN

Konzulens: Dr. Ujj Apolka

Készítette: Burik Enikő

Neptun kód: BVF8K4

Tagozat: levelező

Intézet/Tanszék: Vidékfejlesztés és Fenntartható Gazdaság Intézet

Agroökológiai és Ökológiai Gazdálkodási Tanszék

Gödöllő

2023

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés és célkitűzések.....	3
2. Szakirodalmi áttekintés.....	5
2.1. A szociális farm kialakulásának rövid története és aktualitása a változó világban	5
2.2. A szociális farmok működését meghatározó jellemzők	8
2.2.1. Szociális farm típusok	8
2.2.2. A szociális farm résztvevőinek köre	13
2.2.3. A szociális farmok szerepe az ökológiai gazdálkodásban.....	15
2.3. A szociális farmok sajátosságai Magyarországon.....	21
2.3.1. A szociális farmok társadalmi-gazdasági szerepe.....	21
2.3.2. A szegénység csökkentése és a cigányság felzárkóztatása	23
2.3.3. A szociális farmok jogi környezete	27
3. A vizsgálatok módszerei	29
4. Eredmények és értékelésük	32
4.1. Összehasonlító elemzés	32
4.2. SWOT analízis	40
5. Következtetések és javaslatok	44
6. Összefoglalás.....	47
7. Irodalomjegyzék.....	49
8. Mellékletek.....	52
9. Nyilatkozat	53

1. Bevezetés és célkitűzések

Napjainkban a modern világ legalapvetőbb igazságai kérdőjeleződnek meg, az, hogy mit jelent a természet, mi az (jó) étel-miszer és mit is tekintünk értékesnek (Moore 2015). Az ökológiai problémák erősen összefüggenek a szegénységgel és a jövedelmi egyenlőtlenségekkel, ami eredményeképp a legnehezebb létállapotokba a legkiszolgáltatottabb társadalmi csoportok kerülnek (Málovics & Ván 2008). A gazdasági globalizáció következményeként megjelent a munkaerőpiaci globalizáció, ami a környezet és társadalom közti egyensúlyt tovább bontotta és újra a lokalitás felé mozdult el. A vidék fontossága új kontextusba helyeződött, miszerint a megoldások helyben, a helyi társadalmi csoportok és a helyi erőforrások által szükséges (Fekete 2015). Mindez alapján az látszik, hogy a globalizált világ társadalmi egyenlőtlenségeire és környezeti kihívásaira, olyan fenntartható megoldások szükségesek, melyek a humánus és a környezet számára egyaránt méltányosabb gazdaság működésének alternatív alapjait kívánják lefektetni. A szociális farm olyan kezdeményezés, amelynek koncepciójában jelen van az ökológiai elem és a társadalmi felelősségvállalás; mezőgazdasági tevékenység, amely egyben támogató szolgáltatás is a sérülékeny csoportok számára (Csák 2016).

Magyarországon a szociális farmok az elmúlt két évtized során számos kihívással néztek szembe. Az elindult kezdeményezések jelentős része az ország hátrányos helyzetű régiói köré koncentrálódott, ami jelzi, mind a vidék gazdaságfejlesztésében, mind a hátrányos helyzetek alternatívájaként fellépő szerepét. Jelenleg azonban az látszik, hogy a támogatási időszak után a magyarországi szociális farmok nagy része nem képes fennmaradni.

Diplomamunkám célja a szociális farmok nehézségeinek mélyebb feltárása és közelebb kerülni azok megértéséhez. A jogi szabályozás mellett; az étel-miszer-szegénység, az egyenlőtlen elosztás, az állami és civil szektor együttműködésének hiánya jelenti a legsúlyosabb akadályokat hazánkban, azonban mindezek hátterének vizsgálata és további összefüggések keresése szükséges (Asztalos 2015). A szociális farmok illeszkednek a többfunkciós mezőgazdasághoz, ahol a környezeti, gazdasági és társadalmi tényezők is jelen vannak, ezért fontos több területet külön-külön és együttesen is vizsgálni, illetve figyelembe venni azok egymásra való hatását és az emberi tényező érzékeny jelenlétét a környezeti és gazdasági folyamatokban. A kutatásban olyan helyi döntéshozókkal és szociális szakemberekkel készítek mélyinterjút, akik különböző területeket érintve aktív résztvevői még működő, vagy már meghiúsult kezdeményezéseknek. A tapasztalataik és elmondásaik alapján nem csak a nehézségek megjelölését tartom fontosnak, hanem a lehetséges megoldások-koncepciók és alternatívák megfogalmazását.

A társadalom a szociális rossz helyzeteket megakadályozni feltételezhetően nem tudja, azonban társadalmilag és emberileg fontos feladat, hogy megpróbáljunk az ellen fellépni, hogy azok állandósuljanak, hogy bizonyos társadalmi csoportok kirekesztődjenek és a rossz lehetőségek csapdájába maradjanak (Esping-Andersen 2002). A szociális farmok erre kínálnak alternatívát.

2. Szakirodalmi áttekintés

2.1. A szociális farm kialakulásának rövid története és aktualitása a változó világban

A jelen ökológiai válsága a környezet, a társadalom és a gazdaság *koevolúciójának*¹ válsága, egyúttal az igazságosság válsága (Sachs 1995), amire a tudomány etikai szemléletű megoldáskonceptiói az alternatív kezdeményezésekben, a kisközösségek létjogosultságában és meglévő intézményrendszereink kritikai szemléletében rejlenek. A szociális farm koncepció több tudományterület egyre erősebben kirajzolódó keresztmetszeteiben, mint lehetőség helyezkedik el az atomizált társadalom, a megkérdőjelezett fenntartható fejlődés és a globalizált világ egyenlőtlenségeinek bonyolult viszonyrendszerében.

A szociális farmnak nincs európai szinten elfogadott definíciója, a 20. század végétől azonban több új, gazdaságilag fenntartható tevékenység jött létre a szociális farmokhoz hasonlóan, amelyeket a szociális mezőgazdaság terminológiája foglal össze. Az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság (továbbiakban EGSZB) a szociális mezőgazdaság fogalmát a következőképp határozza meg (Willems 2012): „A szociális mezőgazdaság innovatív megközelítés, amely két koncepciót kapcsol össze: egyrészt a többfunkciós mezőgazdaságot, másrészt a helyi szintű szociális szolgáltatásokat, illetve az egészségügyi ellátást. A mezőgazdasági termelés keretében hozzájárul a sajátos szükségletekkel rendelkező személyek jólétéhez és társadalmi integrációjához.” A szociális farmok Európában jellemzően alulról építkező kezdeményezésként indultak, elsősorban azzal a céllal, hogy hátrányos helyzetű emberek társadalmi integrációját, mentális jóllétét, illetve munkalehetőségeit segítsék a szociális munka és a mezőgazdaság keretrendszerében. A tevékenység azonban túlmutat elsődleges funkcióin, olyan együttműködést jelent, amely a közösségi kapcsolatok, a társadalmi munkamegosztás és a természet elemi fontosságát állítja középpontjába, nem kizárólag a sérülékeny csoportok, hanem a szélesebb társadalom számára.

Az OECD (2001) definíciója szerint a többfunkciós mezőgazdasági modell a gazdálkodási tevékenység sokféleségére és komplexitására utal, amely hozzájárulhat társadalmi célok eléréséhez és nem korlátozódik a globális piacra jellemző kizárólagos termelékenység növelésére. A szociális farm e gondolat mentén illeszkedik a többfunkciós mezőgazdasági modellre, hiszen gazdasági és társadalmi funkciókat is betölt, melyek szinergiája a társadalom egésze számára jelent hasznosságot, túlmutat a haszonelvűség és profitmaximalizálás logikáján, a természet rendszerébe próbál illeszkedni és felkarolni azokat, akik a társadalom perifériájára

¹ A *koevolúció* kifejezés Richard Norgaardtól, ökológiai közgazdásztól származik

szorultak. Emellett, többen felhívják a figyelmet arra, hogy az európai közös agrárpolitikának választ kell adnia a mezőgazdaság megváltozott körülményeire a gazdaság, a társadalom és az ökológia területein, amelyekre a szociális farmok egyféle megoldásként szolgálhatnak (Csák 2016; Fekete 2009). Ezen túl a szociális farmok tevékenysége a vidék megtartó erejét, a munkahelyteremtést, a hátrányos helyzetű emberek életminőségének javulását és a társadalmi integrációt együttesen indukálhatják (Csák 2016, Asztalos 2018, Moruzzo et al. 2020). A szociális farmokról Di Iacovo (2020) széleskörű kutatásokat végzett, publikációi meghatározó hivatkozási alapként szolgálnak a területen; a szociális farmok együttműködésen alapuló modelljét a következőképp foglalja össze korunk társadalmi-gazdasági válságaira reflektálva: „Az együttműködésen alapuló modellek jobban reagálhatnának a meglévő és a jövőbeli gazdasági és társadalmi válságokra, mivel egyidejűleg képesek gazdasági és társadalmi értékeket, valamint köz- és magánjavakat előállítani, és átformálni a cégek és a társadalom közötti kapcsolatokat a civil gazdaság szemszögéből, amely inkább a közösségi szükségletekre, mint a profitra koncentrál.”²

A 'szociális farm' kifejezést először Karl König magyar-moráviai zsidó származású bécsi orvos használta a 20.szdz elején, aki a náci megszállás miatt Skóciába emigrált, majd 1939-ben megalapította a Champhill-mozgalmat, ami elsősorban fogyatékos gyermekeknek és felnőtteknek segít gyógyulásukban és életközösségeik kialakításában (Rácz & Jakubinyi 2015, Sitku 2021). A mozgalom Rudolf Steiner antropológiai tanítása és a Waldorf-pedagógiai rendszer alapján kutatótevékenységet is folytat (Sitku 2021), ma pedig már több, mint 100 fennálló közössége szociális farmként is elismert (Rácz & Jakubinyi 2015). A Champhill-közösségekben a gazdasági fenntarthatóság és az ökológiai érzékenység kiemelt jelentőségű a sérülékeny csoportok segítése mellett (Sitku 2021), amely értékrendszer a szociális farmok gerincét is jelenti. Bár a König által létrehozott közösség egészében komplexebb mozgalmi tevékenységet jelent a szociális farmoknál, a szakirodalom (Rácz & Jakubinyi 2015, Sitku 2021), mint az első olyan - azonban nem az egyedüli - kezdeményezés hivatkozik rá, amely kiindulópontja a szociális farmoknak és illeszkedik azok szellemiségéhez.

Az elmúlt évtizedekben folyamatos a diskurzus a tudományos életben hasonló mozgalmi tevékenységekről, a közösségek alternatív megszervezésének lehetőségeiről, egyre többen kérdőjelezzik meg a jelen rendszer fenntartható és igazságos működését, illetve érzik

² Az eredeti angol szövegrész: 'Models based on co-production could better respond to existing and forthcoming economic and social crises, as they are able to, simultaneously, produce economic and social values and public and private goods and reshape the relationships between firms and society from the perspective of a civil economy that is more focused on community needs than profit'

szükségszerűségét egy részvételibb demokráciának és a civil összefogás megerősítésének. E szellemiség mentén a szubszidiaritás, illetve a köz- és magánszereplők együttműködésén alapuló termelés (*co-production*) jelenti az európai szociális farmhálózat legjelentősebb tulajdonságait. Mindez pedig olyan közösségi erővel bír, ami nem csak a lokális problémákra nyújthat választ, hanem a társadalom jólétét segítheti elő (Di Iacovo 2020).

A szociális farmokról az ismereteink nemzetközi (és hazai) szinten korlátozottak (Galardi et al. 2022), a kutatások száma sem jelentős, azonban az elmúlt 10 évben a publikációk száma növekedést mutat (Nazarro 2021). A növekedés egyik oka a már említett közös európai agrárpolitikában rejlik, ami részben felismerte a mezőgazdaság strukturális változásának szükségszerűségét és ezáltal előtérbe helyezi a környezeti és szociális szempontokat, hiszen az elmúlt évtizedek intenzív művelése és iparosítása, mind a környezetet, mind a mezőgazdaságban dolgozók szociális lehetőségeit több szempontból korlátozta (Nazarro 2021, Leck 2014). Emellett, a nemzetközi kutatások arra a fontos jelenségre is felhívják a figyelmet, miszerint a 2008-as világgazdasági válság után a farmkezdeményezések száma jelentősen megnövekedett, Catalóniában míg 2014-ben 42, 2017-ben már 161 szociális farm kezdeményezés indult el (Tulla et al. 2018).

A fentiek alapján az mondható el, hogy napjainkban, a 2020-ban kezdődött covid-járvány, majd a 2022-ben kitört ukrán-orosz háború és energiaválság tovább mélyíti a 2008-as gazdasági válságot és egyenlőtlenségeket; úgy tűnik, a kollektív segítségnyújtás, a társadalmi felelősségvállalás és egy méltányosabb jövő biztosítása a jelen és a következő generációk számára talán sosem volt még ennyire sürgető.

2.2. A szociális farmok működését meghatározó jellemzők

A következőkben célom a szociális farmok lehetséges csoportosításainak bemutatása a zöld gondoskodás és foglalkoztatás, az Európán belüli elhelyezkedés és állami szerepvállalás közti összefüggések, illetve a kultúra egyént és társadalmat meghatározó szerepkörei alapján. Ez a három irányvonal úgy gondolom, segít átfogó képet alkotni a szociális farmok nemzetközi kialakulásáról és működéséről és egyben szemléltetni a lehetőségek különböző nézőpontok szerinti sokféleségét. Ezt követően a szociális farmon belül résztvevők csoportjaira térek ki (segítő szervezetek, gazdálkodók, hátrányos helyzetben lévő célcsoport), és ábrázolni próbálom a potenciális célcsoportok diverzitását, röviden bemutatni lehetőségeiket és hatásaikat a szociális farmrendszer keretein belül. Végül szó lesz arról is, hogy a szociális farmoknak milyen szerepük lehet az ökológiai gazdálkodásban, hol található a két tevékenység keresztmetszete és mik azok a tényezők, amelyek kölcsönösen támogathatják egymást.

2.2.1. Szociális farm típusok

Zöld gondoskodás és foglalkoztatás

A nemzetközi szakirodalom és gyakorlat a szociális farmok kialakulásában a zöld gondoskodásra alappillérként tekint (Rácz et al. 2015). A zöld gondoskodás a természet és ember viszonyára utal, miszerint a természet az ember szellemi és lelki egészségére gyógyító hatással van. Kajner és Jakubinyi (2015) szerkesztésében megjelent kézikönyv a szociális farmok létrehozásáról a biofilia, a figyelem helyreállítás, a stresszből való felépülés, a jelenlét elmélet, az értelemkeresés, az egészségfejlesztés, és a szociális inklúzió összetett rendszereit részletezi és egyben ezen szemléletek által érzékelteti a természet és gondoskodás elemi nexusát és azok jelenlétét a szociális farmok eszmerendszerében. Ez a kapcsolat meghatározza a szociális farmok nemzetközileg leginkább használt csoportosítását. Az angol nyelvű irodalomban a zöld gondoskodás központi szerepe jól érzékelhető a felosztásnál; eszerint beszélhetünk a *green care*, *care farming* és *social farming* fogalmairól. A *green care* és a *care farming* az egészségügyet, a zöld gondoskodást, mint terápiás eszközt helyezi középpontjába, míg a *social farming* fogalma, elsősorban a társadalmilag hátrányos helyzetű csoportok foglalkoztatását helyezi előtérbe (Tulla et al. 2018). A nemzetközi gyakorlatban ez a felosztás abban is megkülönbözteti a farmokat, hogy amennyiben valamilyen terápiás célt szolgál a farm, úgy finanszírozása az egészségügyi rendszeren keresztül valósul meg, míg a *social farming*, ami a foglalkoztatást vagy a foglalkoztatási rehabilitációt helyezi középpontjába az ott

alkalmazottaknak munkájukért jövedelmet biztosít (García-Llorente et al. 2018). Ez a csoportosítás azonban itt sem – ahogy a hazai gyakorlatban sem - jelenti azt, hogy nincsenek átfedések, ellenkezőleg; maga a célcsoport (ld.: *a szociális farm szolgáltatás potenciális igénybe vevői* című 1-es táblázat) elsődleges szükséglete nem feltétlen szűkíti azoknak a szolgáltatásoknak a körét, amelyekben részesülhet (egy hosszú ideje munkanélküli személynek elsősorban munkahelyet biztosít a szociális farm, viszont emellett lelki és szellemi értékeket is kap, mint a közösségben való munkavégzés és elismerés, vagy bármilyen addig számára ismeretlen mezőgazdasági munkavégzés elsajátítása, ami kedvező körülmények között az önfenntartás lehetőségét is magában hordozhatja az egyén számára). A hazai szakirodalom a *social farming* (szociális farm) elnevezést használja, aminek további három altípusát különbözteti meg; a rehabilitációs, a gondoskodó és a társadalmi farmokat, melyek egymással szintén átfedésbe is kerülhetnek, vagy adott esetben együtt lehetnek jelen egy farm működésében (Jakubinyi 2015, Csák 2016). A rehabilitációs farmon hátrányos helyzetű emberek bevonása történik valamilyen mezőgazdasági munkába egy szociális intézmény keretein belül. A gondoskodó farmon a mezőgazdasági tevékenység helyén történik a segítő munka, tehát egy meglévő gazdaság fogadja a sérülékeny csoportokat, a társadalmi farmok fókuszában pedig elsősorban az ismeretátadás és a szemléletformálás áll (Jakubinyi 2015). A magyarországi gyakorlattól eltérően, Európában a terápiás célú tevékenység elterjedtebb (García-Llorente 2018-as tanulmánya 98 európai kezdeményezést vizsgált, aminek 58%-a elsősorban terápiás tevékenységet folytat), mint más nem egészségügyi természetű problémákkal küzdő csoportok integrálási kísérletei a szociális farmok rendszerébe. Ez a tendencia azonban – elsősorban, de nem egyedüli okként - a kulturális különbségek alapján országonként változó.

Azt gondolom a fentiek alapján fontos, hogy bár a zöld gondoskodás és a foglalkoztatás együttesen jelent keretet a szociális farm típusok elhelyezése során, azonban az utóbbi időszakban egyféle elmozdulás is tapasztalható a foglalkoztatás felé, amely jelenség mögött változó világunk újszerű szükségletei és kihívásai feltételezhetőek.

Európán belüli elhelyezkedés és állami részvétel

A zöld gondoskodás és foglalkoztatás mellett a szociális farmok Európán belüli elhelyezkedése és az állami részvétel alapján is megfigyelhető különbség; eszerint a közép-európai és északi országok tartoznak egy, a déli országok pedig egy másik csoportosításba. Ez előbbiben az állam szerepe meghatározó jelentőségű, míg utóbbinál az állami szerepvállalás csak másodlagos

helyen áll (Tulla et al. 2018). Ahol az állam nem vállal szerepet, a feladat a civil szféra felé terelődik; a nonprofit szervezetekre, az alapítványokra, az egyházakra és végül az egyes állampolgárookra. Fontos hangsúlyozni, hogy az állam szerepe a szociális farmok létesítésének és működésének jogi kidolgozása és fenntartható finanszírozása szempontjából igen lényeges és egyben ambivalens kérdés. A legtöbb európai országban ugyanis - Magyarország is ide tartozik - a szociális farmok esetén hiányzik a kidolgozott jogszabályi környezet (Orosz 2020, Jakubinyi & Gazsi, 2015) ez pedig nehezíti vagy kizárja a földhöz jutás lehetőségét, a termeléshez és értékesítéshez való jogokat, ennél fogva a finanszírozás hosszútávú, fenntartható megoldását (bővebben *A szociális farmok jogi környezete* című részben). A későbbiekben látni fogjuk, hogy a magyarországi szociális farm kezdeményezések túlnyomó többsége önkormányzati – tehát részben állami – forrásból indult, ezzel szemben azonban több kritika fogalmazódik meg (Asztalos 2018). Először is a finanszírozott időszak letelte után a gazdaságok nem képesek önfenntartóvá válni, a tapasztalatok azt mutatják, hogy nem elég a kezdeti forrás a tevékenység hosszútávú fenntartásához (Kassai 2020). Másrészt, míg az önkormányzatok a közmunkaprogram keretében próbálják biztosítani a foglalkoztatás költségeit, addig úgy tűnik – amennyiben célként a foglalkoztatási rehabilitációt vesszük alapul – kontraproduktív hatást érhetnek el, és tevékenységük csupán a szegénységet inkubálja, de nem jelent tényleges változást (Asztalos 2018).

Az állami szerepvállaláshoz köthető anomáliák azonban nem mondhatóak egyedinek, a nemzetközi kutatások is a finanszírozás biztosításával kapcsolatban foglalmazzák meg leggyakrabban kritikájuk. Nazarro 2021-es tanulmányában 110 európai szociális farmot vizsgáló tanulmányt dolgoz fel, amelyben kiemeli, hogy a déli országokban a szociális farm hálózatépítésének kihívása jellemzően a nonprofit szektorra és a civil társadalomra hárul, ami tovább eskalálja a bürokratikus korlátokat, ennél fogva, mind a létesítés, mind a működtetés esélyeit. Galardi és szerzőtársai (2022) arra hívják fel a figyelmet, hogy a bizonytalan és ingatag gazdasági juttatások a szociális farmok fennmaradását kockáztatják. Ehhez hasonlóan Leck (2014) is a legjelentősebb kihívásként a már elindult szociális farmintézmények fenntartását említi, amelyhez a források nem mindig megfelelő arányban biztosítottak. Az tehát, hogy a szociális farm hol helyezkedik el a jogrendszerben és ehhez milyen társadalmi támogatottság és politikai akarat társul igen lényeges és meghatározó kérdés.

A különböző szociálpolitikai ütközők mellett, jól működő gyakorlatra is számos példa áll rendelkezésre, amiből két, az állami szerepvállalás jelentőségét meghatározót szeretnék kiemelni: Norvégia és Hollandia példáján keresztül. Norvégiában a kormány az első szociális farm kezdeményezéseknél a társadalmi felelősségvállaláson alapuló segítségnyújtás mellett,

felismerte azok gazdasági potenciálját is. A norvég állam támogatásával 2011-ben már 1100 gazdaságuk működött (a norvég szociális farm szervezet elnevezése: *Inn på Tunet*), 2012-ben pedig a Mezőgazdasági és Regionális Fejlesztési Minisztérium létrehozta a Nemzeti Zöld Gondoskodás Stratégiáját, megalapozva ezáltal működésük és a szükséges képzési rendszer kidolgozását (Jakubinyi & Miklós 2020). Hollandiában – hasonlóan a norvég állam felelősségvállalásához - az egészségügyi és agrárszektor kezdetektől való együttműködése alapozza meg a szociális farmok működést; 1995-től a gazdaságok finanszírozását az állami társadalombiztosítás keretén belül egészítették ki, vagyis az állam forrást biztosít a szociális farm intézményeknek és ezzel egy, a gazdasági szektor mezőgazdasági ágazatát is támogatja (Jakubinyi & Miklós 2020).

A két nemzetközi példa egyben két fontos adaptációs lehetőségre is felhívja a figyelmet, az egyik a szociális farmok által a rurális területek potenciális gazdaságélénkítő hatása a mezőgazdasági szektorban, a másik pedig az állami egészségbiztosítási rendszeren belül a terápiás szolgáltatás finansziális megtérítése a farmok számára (ilyen lehet például mentális problémák lovasterápiával való kezelése esetén a szociális farm anyagi támogatása a társadalombiztosításon keresztül).

Mindez alapján elmondható, hogy azt, hogy milyen típusú és berendezkedésű szociális farmok terjednek el egy országban rengeteg tényező befolyásolja. Emellett az is fontos, hogy a jól működő gyakorlatokra és elméletekre figyelemmel kell legyünk, a megfelelően beilleszthető adaptációs lehetőségekről pedig fontos, hogy tudomásunk legyen és képesek legyünk azokat alkalmazni.

A kultúra szerepe

Di Iacovo (2020) öt különböző jóléti rendszer alapján kialakult felosztásról ír Európában a szociális farmok területén, amely megközelítés kulturális alapokon nyugvó eltérések mentén jött létre és támpontot nyújthat az Európán belüli szociális farmok működési különbözőségeinek megértésében;

- észak-európai,
- mediterrán,
- kelet európai,
- angolszász és a
- közmunka-alapú.

Di Iacovo Európán belüli felosztása felhívja a figyelmet a jóléti rendszerek vizsgálatának fontosságára a különböző nemzetek szintjén, hiszen ezáltal érthetjük meg az adott ország működési mechanizmusait. Az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság a szociális mezőgazdaságról írt véleményében három eltérő kulturális irányvonalról ír, amelyek hasonlóan összefüggésben állnak a jóléti rendszerek kialakulásával:

- intézményi megközelítés (főként Németországban, Franciaországban, Írországban, Szlovéniában)
- terápiás farmokon alapuló magánjellegű megközelítés (főként Hollandiában, Belgium flandriai részén),
- szociális szövetkezeteken és magánfarmokon alapuló vegyes kezdeményezések (főként Olaszországban).

A kulturális eltérőség a fentiek alapján pedig nem csak a szociális farmok létrejöttét és működését határozzák meg, hanem a finanszírozási hátterük alapjait is, ami egyben fennmaradásuk egyik sarkalatos pontja, így tanulmányozásuk, és hálózati szinten egymás támogatása szükségszerű intézkedést kíván a jövőben (Willems 2012).

A szakirodalom ezentúl megkülönböztet társadalmi-ökológiai és társadalmi-kulturális rendszereket, ez előbbibe tartozik a már említett ember és természet kapcsolat, utóbbiba az ember elszigetelődésének jelensége, ezáltal elszakadása a társadalmi munkamegosztástól és közösségi kapcsolatoktól, amely tendencia egyre mélyebben érinti társadalmunkat (García-Llorente et al. 2018). Az elszigetelődés a szociális farmok tekintetében az érintett hátrányos helyzetű emberekre értendő elsősorban, hiszen esetükben ez különösen veszélyezteteti és felerősíti a társadalmi kirekesztődés kockázatát (García-Llorente et al. 2018). Az egyén elszigetelődésének jelensége mellett, több szerző is kiemeli a mezőgazdaságban dolgozók, az agrárvilág, maga a vidék elszigetelődésének jelenségét is (Mozurro et al. 2019, Price & Evans 2009). A szociális farmok által az agrárium az új kapcsolatok és egy közös együttműködés útján szintén lehetőséget nyerhet a társadalomba való visszailleszkedésre, sőt segíthetik a gazdaságok jövedelmének diverzifikálását is (Willems 2012). Ebben a kontextusban a szociális farmok olyan alternatívát jelenthetnek, amely a közösségi együttműködés és az értékteremtő munka lehetőségeit hordozza magában, támogatja a helyi gazdaságfejlesztést és ellensúlyozza az elszigetelődést.

A kulturális különbségek alapján az látszik, hogy a szociális farmok a nemzetállamok szintjén eltérőek, azonban hasonló társadalmi-gazdasági-kulturális körülmények alakítják őket; kihívásaik felismerése és megértése pedig segíthet a megoldások közös felfedezésében.

2.2.2. A szociális farm résztvevőinek köre

Egy szociális farmon belül három olyan érintett csoportról beszélhetünk, akik a tevékenységben részt vesznek. Az első csoport a szociális tevékenységet végző intézmény, akik kezdeményezésére és szakmai támogatásuk segítségével jöhet létre egy szociális farm irányvonala, vagyis annak kijelölése, hogy a hátrányos helyzetű emberek mely csoportjával fognak foglalkozni és ehhez milyen erőforrásokat tudnak biztosítani. A második csoport a mezőgazdasági tevékenységet végző gazdaság, illetve gazdák képezik, akik elsősorban szaktudásukkal segíthetik a tevékenységet és annak megfelelő fizikai teret biztosíthatnak (Kajner & Jakubinyi 2015). Gazsi és Szabadkai (2015) a következő olyan szervezet típusokat különbözteti meg, akik szociális farm kezdeményezéseket indíthatnak: egyéni vállalkozó, gazdasági társaság, őstermelő, szociális szövetkezet, az állam szociális intézményei feladatára kijelölt szerv, helyi önkormányzat, vagy azok társulása, civil szervezet, civil kezdeményezés, egyházi jogi személy. Ahogy a farm típusok között is lehetséges átfedés (Csák 2016), a résztvevők köre sincs szabályokhoz kötve, sőt, feltételezhetően minél több társadalmi szereplő vesz részt egy társadalmi kezdeményezésben, az annál inkább válhat döntéshozatali folyamataiban deliberatívvá, szerkezetében és szellemiségében demokratikussá.

A résztvevők harmadik csoportja maga a célcsoport, akik felé az adott farm segítő tevékenysége irányul. A célcsoportokat két nagyobb egységre lehet osztani, az elsődleges célcsoportba tartoznak a gondoskodásra szoruló személyek, illetve a felnövekvő generációk, a másodlagos célcsoportba pedig az a tágabb közösség, aki a tevékenység résztvevőjeként részesülhet annak előnyeiből (Gazsi et al. 2015).

Gazsi a szociális farm szolgáltatás potenciális igénybe vevőit, tehát a célcsoportokat és a számukra elérhető szolgáltatások körét a már említett Kajner és Jakubinyi által szerkesztett kötetben az első táblázat szerint foglalta össze:

1. táblázat: A szociális farm szolgáltatás potenciális igénybe vevők (Gazsi 2015, 39-45. o.)

Célcsoport	Szolgáltatás a szociális farmon
hátrányos helyzetű emberek	foglalkoztatás, szocializáció, reszocializáció rehabilitáció, rehabilitáció
megváltozott munkaképességű emberek	foglalkoztatás, szocializáció, reszocializáció rehabilitáció, rehabilitáció
gyermekvédelmi rendszerben elhelyezett gyermekek	képzés oktatás képességfejlesztés, foglalkoztatás szocializáció reszocializáció rehabilitáció rehabilitáció
fiatalkorú személyek javító-nevelő intézkedés keretében	képzés, oktatás, képességfejlesztés, foglalkoztatás, szocializáció, reszocializáció, rehabilitáció, rehabilitáció
elítéltek	foglalkoztatás, szocializáció, reszocializáció, közérdekű munka, utógondozás, pártfogó felügyelet, jótételi intézkedések
menekült, oltalmazott személyek	társadalmi beilleszkedés elősegítése
óvodások, tanulók	környezeti nevelés, környezettudatosság, fenntarthatóság, esélyegyenlőséggel kapcsolatos ismeretek és készségek fejlesztése, prevenció, életvezetés, egészségfejlesztés, közösségi szolgálat szervezett kereteinek biztosítása
önkéntesek	önkéntesek fogadása, foglalkoztatása
a társadalom szélesebb rétegei	környezettudatosság, fenntarthatóság, esélyegyenlőséggel kapcsolatos ismeretek és készségek fejlesztése, esélyteremtő programok, prevenció életvezetés, egészségfejlesztés

Az összefoglalás azt mutatja, hogy a szociális farm szolgáltatások köre *terápiás, foglalkoztatási és oktatási* tevékenységekre terjed ki, ami elsősorban hátrányos helyzetben lévő emberek, közösségek számára, de a társadalom más szereplői felé is irányulhat. Itt megemlítenéd, hogy a célcsoportokon túl, a szolgáltatások az érintett civil és mezőgazdasági dolgozókat is eléri, ez utóbbi pedig több tanulmány szerint kiemelt fontosságú, hiszen az elszakadni látszó vidék agrárképességét igyekszik a társadalom körforgásába bevonni (Leck 2014). Leck 2014-es tanulmányában összesen 67 angliai *care farm*-ot vizsgált, amely alapján a dolgozók által leggyakrabban megfogalmazott tapasztalat a *boldogság*, a *bizalom* és a *szociális inklúzió* megvalósulása mellett, elsősorban a hátrányos helyzetű emberek személyes *fejlődése* volt, olyan képességeik felismerése, amelyekről eddig talán nem volt tudomásuk vagy amelyekre nem voltak eddig lehetőségeik.

Amartya Sen Nobel-díjas közgazdász képességszemlélete szintén illeszkedik a szociális farmok etikai szemléletéhez. Vizsgálódásaim során a Szegedi Tudományegyetem egy kutatási projektjét sikerült a témát érintőleg megtalálnom, amelynek keretében a seni képességszemlélet mentén, részvételi akciókutatást folytatnak civil szervezetek és helyi döntéshozók bevonásával a helyi roma szegregációk felzárkóztatása céljából. Az olvasott tanulmányok közül Di Iacovo tesz egyedülként említést Sen jólétről alkotott megközelítéséről 2020-as cikkében, ami további kutatások alapjaként szolgálhat a képességszemlélet és a szociális farmok területén. Sen a jólétet a megszokott mutatóktól (GDP, jövedelem, vagyon) eltérően értelmezi, az egyén különböző képességei szerint határozza meg, amely képességek a reálisan elérhető lehetőségeket növelik. A képességszemlélet rávilágít arra, hogy a *jólét* összefügg az egyén szabadságával, ami abban rejlik, hogy az egyénnek mire van lehetősége (Pataki 1998). Pataki (1998) a következőképp foglalja össze a képességek seni értelmezésének lényegét a társadalompolitika tükrében: „Az emberi képességek kibontakozása az a társadalompolitikai cél, amelyet minden kormányzatnak és közösségnek támogatnia kell a szegénység és más hátrányos helyzetek megszüntetése, a szabadság kiterjesztése és a társadalom igazságos megvalósítása érdekében.”

Azt gondolom a szociális farmok pontosan azokat a képességeket indukálhatják, ami a seni képességszemlélet részét is képezi, amelyekkel az egyén a szegénység vagy a hátrányos helyzet létformájából valamilyen tanult többlet tudással és értékekkel tovább indulhat.

2.2.3. A szociális farmok szerepe az ökológiai gazdálkodásban

A szociális farm egy olyan gazdálkodási forma, ahol megjelenik az ökológiai elem és a társadalmi felelősségvállalás szerepe is (Csák 2016). A környezeti érzékenység közel áll a társadalmi egyenlőtlenségekkel szembeni érzékenységhez, ami segíti az ökológiai gazdálkodás elhelyezését a szociális farmok rendszerében. A szociális farmokon hátrányos helyzetű emberek vesznek részt bizonyos mezőgazdasági tevékenységben, azonban nem feltétlen szükséges ökológiai gazdálkodást folytatnia az együttműködésben résztvevő gazdaságnak (konvencionális keretek között is működhet). A nemzetközi kutatások többsége mégis arról számol be, hogy a szociális farmkezdemenyezések előnyben részesítik az ökológiai szemléletet (Cataloniában például 161 szociális farm társadalmi megtérülését és gazdasági élıhetőségét vizsgálták, a farmok 61%-a ökológiai szemléletű gazdálkodást folytat), amelynek háttérét

érdeemes vizsgálni, hiszen két sérülékeny terület egymást erősítő tulajdonságairól van szó. Mindenekelőtt fontos megjegyezni, hogy jelentős különbség feltételezhető a minősített ökológiai gazdálkodások és az ökológiai szemlélet szerinti, gyakran 'vegyszermentes'-ként nevezett gazdaságok között. Ez előbbi szigorú előírások szerint egy ellenőrző szervezettel együttműködve folytatja tevékenységét, melynek során az előállított termék ökológiai minősítést kap a felhasználás és forgalmazás során, míg utóbbi hitelessége a termesztés módszereiről és körülményeiről kevésbé igazolható és csupán egy kisebb közösség bizalmi kapcsolata révén érvényesülhet.

A kérdés azonban az; mik azok a tulajdonságai az ökológiai gazdálkodásnak, amelyek a szociális farmok tevékenységéhez illeszthetők, illetve, az ökológiai gazdálkodás mely lehetőségei segíthetik a szociális farmokat? Az ökológiai gazdálkodás a globális piac, az intenzív mezőgazdasági művelés, és az azzal járó környezeti terhelés megfékezéseként olyan alternatívát kínál, amely lokálisan és kisléptékben próbál, egy, a társadalom és környezet felé is etikusabb gazdálkodási formát kialakítani. Az ökológiai gazdálkodás kihívásai sokban hasonlóak a szociális farmokéhoz; a szélesebb társadalom körében kevésbé ismert, elfogadtatásuk ennél fogva nehéz, a támogatási rendszer gyakran – bár különböző okokból – akadályokba ütközik. Ennek ellenére a feldolgozott szakirodalom alapján mégis az látszik, több tényezőjük egymást erősíti, így szeretném röviden bemutatni, ezek közül azokat, amelyek a lehetőségeik körét bővíthetik.

A szociális farmokról szóló tanulmányok, az ökológiai közgazdaságtan, illetve különböző társadalomelméleti publikációk áttekintése során öt marginális pontra hívta fel a figyelmet, amelyek erősíthetik a szociális farmok ökológiai gazdaságként való működését, vagy a szociális farmok befogadását már működő ökológiai gazdaságokba. Elöljáróban fontos kiemelni, hogy a két tevékenység erősen összefügg etikai és a helyi gazdaságfejlesztését megcélzó elkötelezettségében.

Az első tényező a gazdaság és a rendelkezésre álló erőforrások *mérete*. Az ökológiai gazdaságok területének mérete globálisan jelentősen kisebb a konvencionális gazdaságok területénél. A jelentős méretbeli eltérés mögött a konvencionális gazdálkodás szemszögéből a mezőgazdaság ipari forradalomtól számítható struktúrája áll, és az az egyértelmű ökológiai elv, miszerint kisléptékben, a rendelkezésre álló erőforrásokkal, helyi szinten, a biodiverzitás megőrzését figyelembe véve szükséges a gazdálkodás működését kijelölni. Az ökológiai gazdálkodást a sokféleség megőrzése, a különböző növénykultúrák egy időben való jelenléte

és egymás utáni ciklikus ritmusa, a növénytermesztés és állattenyésztés harmonizáló egymásra utaltsága jellemzi, és nem az intenzív mezőgazdálkodás ipari és monokulturális mechanizmusa. Nazarro (2021) a szociális farmok tekintetében felhívja a figyelmet arra, hogy a kisebb erőforrások, az ökológiai szemlélet, a holisztikus gazdálkodás - amibe az állattartás is beletartozik - a hátrányos helyzetűek számára több lehetőséget jelentenek. Moudry és szerzőtársai (2017) szintén olyan tevékenységeket tart alkalmazhatónak sérülékeny csoportok számára (közvetlen, kétkézi munkavégzés, kisebb mechanikus munkát igénylő tevékenységek, zöldségtermesztés, állattenyésztés), amelyek sokkal inkább egy kisléptékű gazdálkodásba illeszthetőek és nem ipari keretek közé. Magának a terület méretének jelentőségéről két fontos további jellemző mondható el a magyarországi kontextusban. Az egyik, hogy a már meglévő ökológiai gazdálkodások mérete jellemzően kis méretű, Magyarországon több ökológiai gazdálkodó kevesebb, mint egy hektáron gazdálkodik, ami erősíti a kisléptékű ökológiai gazdaságok aktív jelenlétét. Emellett Kassai (2020) Elöl-járok című interjúkötetéből is kiderül, hogy számos község rendelkezik olyan kis méretű, parlagon hagyott területekkel, amelyek potenciálisan használhatóak vagy bérbe adhatók gazdálkodás céljából. A két jelenség arra a párhuzamra mutat rá, hogy a már létező ökológiai gazdálkodások nagyrésze is kis területen, kisléptékben próbál gazdálkodni és a sokszor gondot okozó az önkormányzatok birtokában lévő kisparcellák, parlagon hagyott területek hasznosítása is jelentős potenciált rejt. A párhuzam közel sem csupán feltételes; a Filadelfia egyházközösség a nyírteleki önkormányzattól kapott területen, alig 3000 m²-en gazdálkodik, mint szociális farm és biztosít munkát jelenleg két közfoglalkoztatott roma munkavállaló számára. A közfoglalkoztatottak száma induláskor megközelítette a 20-at, azonban azóta többségük el tudott helyezkedni az elsődleges munkaerőpiacon (Čurna et al. 2017). Szamosszegen szintén az önkormányzattól kapott 10 hektáron gazdálkodnak önellátásra, Pilisborosjenőn civilek kaptak lehetőséget 150-300 m²-es parcellákon gazdálkodni, hasonlóan Veszprémben a Csalán Egyesület is önkormányzati földeken helyi lakosokkal gazdálkodik mindössze 400 m²-es területeken, a Kristályvölgy Egyesület kezdeményezésével pedig Ajkán 20 parcellán termelnek helyiek, aminek 10%-át rászoruló családoknak ajánlják fel (Kassai 2020).

Mindez alapján az mondható, hogy a kis méretű földterületek megművelése inkább látszik kiaknázatlan erőforrásnak, mint korlátozó tényezőnek; a helyi szintű civil összefogás azonban nélkülözhetetlen annak bárminemű hasznosításához. Egy emberléptékű gazdálkodásban valóban létezik optimális méret, ahol a felhalmozás helyett a jószágok igazságosabb allokációja kívánatos és a tudatosabb termelés. Az ökológiai gazdaságok keretrendszere a globális

élelmiszer-kritikák mentén alakult ki, olyan eszköztárral rendelkezik, ami nem csak a környezetünk, de a szociális farmok számára is kedvezőbb körülményeket biztosít.

A méret mellett a *helyhűség*, a lokális erőforrások felhasználása és a szállítás redukálása is jelen van a hazai szociális farm gyakorlatban, amely elvek az ökológiai gazdálkodás szemléletével is megegyeznek. A lokalitás a helyi gazdaságfejlesztés motorját képezi, aminek egyrészt fontos környezeti szempontjai vannak, másrészt a globális piaci működéssel szemben állít alternatívát (O'Hara 1995). A gazdasági, majd az azt lekövető munkaerőpiaci globalizáció során felbomlott egy addig ismert egyensúly, bizonyos területeken a helyi foglalkoztatás megoldása kritikussá vált, amely folyamatok hatására újra a lokalitás felé haladunk megoldásainkban (Fekete 2015). A hely fontosságának középpontba helyezése egy olyan kedvező helyzet megteremtését eredményezheti, amelyben helyi erőforrásokat felhasználva, helyi munkahelyek létrehozásával, környezeti és társadalmi szempontokat is figyelembe vevő tevékenység jöhet létre. Mivel a szociális farmok Magyarországon elsősorban a hátrányos helyzetű régiókban a foglalkoztatás megoldásának alternatívájaként lépnek fel, annak, hogy a helyben támogatásra szorulóknak nyújtson segítséget és/vagy biztosítson munkát igen nagy jelentősége van a farmok motivációjában és szervezeti szintjén. Több szerző a *REL* (rövid ellátási lánc) keretein belül említi meg a szociális farmokat (Olajos & Szilágyi 2015; Török & Agárdi 2020; Augsten et al. 2020), mint lehetőség a gazdaság helyi szinten való élénkítésére, ugyanis az ellátási láncba kapcsolódva nem csak az alapanyagok inputjáról képes gondoskodni egy szociális farm, hanem az önkormányzatok hatáskörén belül a foglalkoztatás részleges megoldásáról és a termények, illetve előállított termékek helyi szintű, közösség általi felhasználásáról is. Török és Agárdi (2020) a Baráthegyi majorság néven működő szociális farmot említik példaként, ahol sérült fiatalok bevonásával gazdálkodnak, a gazdaság pedig terményeivel a miskolci Baráthegyi konyha alapanyag-szükségleteinek mintegy 20%-át képes fedezni. További ismételt példaként említhető a nyírteleki ökológiai gazdálkodást folytató szociális farm, ahol helyben és a helyi közösség tagjai között is történik az eladás, illetve a térségben működő Nyíregyházi Kosár keretein belül, amely kezdeményezés a helyi termelőket összefogva segíti értékesíteni a termékeket.

A harmadik tényező a *munkaerő*, ami a mezőgazdaság egy állandósult – nem csak az ökológiai gazdálkodás terén – sarkalatos pontja. A munkaerő elszívargása az agráriumból több évtizede tartó folyamat, aminek okai rendkívül összetettek és több, egymásra épülő probléma következménye. Ezek közül a szezonális és a vidék csökkenő népessége, ezáltal pedig a csökkenő munkaerő jelenléte, amelyekre talán a leggyakoribb okként tekintünk. A vidék csökkenő népessége Magyarország esetében az erőteljes belső migráció és az országon belüli

jelentős jövedelemkülönbségek következménye, amelyek tovább mélyítik a vidék munkaerőhiányát (Lipták & Horvát 2018). A szezonális és az alacsony jövedelem mellett a kézi munkaerő biztosítása is gyakori gond, ami az ökológiai gazdaságokban kiemelten fontos, hiszen rengeteg talajelőkészítő, növényvédelmi, betakarító munka nem gépi, hanem kézi munkavégzést igényel. A paradicsom kacsolás, a kézi gyomirtás, a burgonyabogár begyűjtése vagy egy kisüzem különböző manuális munkavégzést igénylő teendői (befőzés, üvegek címkézése, csomagolás, szállításra előkészítés), mind olyan feladatok, amelyek egy ökológiai gazdálkodásban nem feltétlen intenzív fizikai munkát és szaktudást, de mindenképp időigényes, közösségi munkavégzést igényelnek. Moudry és szerzőtársai (2017) a következő négy kategóriát emeli ki, mint olyan típusú mezőgazdasági munkavégzés, amely ideálisabb lehet a szociális farmok résztvevőinek számára és egyben ökológiai szempontokat is képvisel:

- közvetlen kézi munkaerő,
- kevesebb mechanikai munkavégzést igénylő teendők,
- zöldségtermesztés és feldolgozás, és az
- állattenyésztés.

A következő tényező az *etikus márka* létrehozásának kérdése, ami az európai szociális farmok területén részben elkezdődött vagy már több helyen jelen van (Moruzzo et al. 2022, Moudry et al. 2017, García-Llorente et al. 2018, Torquatia et al. 2019). A Magyar Szociális Farm Szövetség 2017-ben létrehozta a szociális farmok védjegyét, amelyet azoknak a kezdeményezéseknek nyújtanak át, melyek tevékenységükben ekképp működnek (Szilva-Orosz 2022). A védjegy mellett azonban az egyéni márka megalkotása más feladat, hiszen minden kezdeményezés különbözik és az egyéni termékeik és sajátosságaik megjelölése az értékesítés során kulcskérdés. Csák (2016) a nemzetközi kezdeményezések példáját követve a hazai szociális farmok esetén is felhívta a figyelmet a márka megalkotásának fontosságára (védjegyeztetési eljárás keretében), hasonlóan a Prolecsó projekt is a szociális farmok megismerését és egyben elismerését támogató célként jelölte meg a logóval való népszerűsítését (Kassai 2020). A szociális farmok esetén ez az igény párhuzamba állítható az ökológiai gazdaságok minősített öko logójával, amelyek jelzik, hogy mind előállításukban, mind a termék felhasználásában kizárólag az ökológiai elveknek megfelelő eljárást alkalmaztak. Olaszországban már létezik olyan minősített logó, amelyről a vásárlók tudják, hogy valamilyen hátrányos helyzetben lévő csoport által készített terméket jelez, amiért a társadalom hajlandó akár többletet is fizetni, az adott szektor egyféle támogatásaként (Torquatia et al. 2019). Ez a többlet mindenképp jellemzi az ökominősítés mögött álló szemléletet is és

alapvetően arról szó, hogy mennyit jelent a társadalom számára a szociális és/vagy etikus tartalmat jelentő termék. Az ökológiai minősítést jelző öko logó, a szociális farmot jelentő szociális tevékenység jelzésével mindenképp előre mutathat a valós etikus tartalommal rendelkező termékek piacának irányába.

Az ötödik tényező a fentieknél jelentősen elvonatkoztatottabb tevékenység; az *önellátás*, önfenntartás inkubálására tett kísérlet, ami több – a szociális farmokat is érintő – tanulmányban is előkerül, de igazán nagy hangsúly nem helyeződik fontosságára. Az elképzelés azonban koránt sem mondható egyedülinek. Fekete (2015) az önfenntartást, mint társadalmi innováció említi a szociális farmok keretrendszerén belül, Asztalos (2018) azonban már az élelmiszer önrendelkezés fontosságát hangsúlyozza, sőt a szegénység és a roma szegregációból való egyféle kilépés alternatívájaként a háztáji földek megművelését javasolja. Ez utóbbi gondolat megjelenik más szócikkekben is; Olajos és Szilágyi (2015) a szociális farmok adaptációs lehetőségeit vizsgálták hátrányos helyzetű települések esetén, ahol Edelény jegyzője egy hasonló innovatív, sőt, meglepően progresszív ajánlást tett, miszerint a napi 8 órás munkaidőből 2 órát a saját kertek művelésére lehetne fordítani intézményesített keretek között, ezzel segítve a mindennapi megélhetés tartós javítását és egyben az önfoglalkoztatás szellemiségének támogatását. Szamosszegen hasonlóan, a község polgármestere 10-15 családnál szántatta fel a kertjüket, hogy önfenntartás céljából gazdálkodhassanak (Kassai 2020). Önmagában az önfenntartás nem elvárható cél a szegénységben élőkől, vagy más hátrányos helyzet esetén, azonban amellet, hogy egy régi gyakorlat – a háztáji gazdálkodás – újrateremtéséről van szó, az elképzelés magában rejt rengeteg modern társadalmi igényt az élelmiszer-önrendelkezés viszonyrendszerében, ami az élelmiszerre, mint közjó tekint és a kis gazdaságok létjogosultságát támogatja (Balázs, 2020). Ezen túl a globális élelmiszer-kritika, a *just in time* termelés, a vegyszer-alapú és automatizált gazdálkodással szemben megfogalmazott ellenállóbb, a környezet és társadalomnak kedvezőbb gazdálkodását állítja (Balázs, 2020), ami mind az ökológiai gazdálkodás, mind a szociális farmok eszmerendszeréhez illeszthető.

Fontos, hogy a fenti öt pont csupán összefoglalóan próbálja bemutatni, érzékeltetni, hogy mennyi hasonló motiváció rejlik az ökológiai gazdálkodás és a szociális farmok szellemiségében, míg mindkettő célja egy igazságosabb társadalom alapjainak biztosítása, mind szociális, mind környezeti szempontból.

2.3. A szociális farmok sajátosságai Magyarországon

A szociális farmok az egyes országok lehetőségei szerint különbözőek, a különbözőség pedig meghatározza kihívásait és működésük feltételeit. Az eltérő gazdasági és szociális környezet, a kultúra másként alakítja a kezdeményezések létrejöttét és a működéshez szükséges szellemi és anyagi természetű forrásokat (Di Iacovo 2020). Hazai tanulmányok rávilágítanak arra a párhuzamra, miszerint a szociális farm kezdeményezések Magyarországon elsősorban az ország elmaradt régiói köré összpontosultak (Lipták & Horváth 2016), illetve, a szociális farmokat, mint lehetőség jelölik meg a marginalizált területek felzárkóztatásának céljából (Nándori 2016, Orosz 2020). Ez alapján az mondható, hogy a nyugati gyakorlattól eltérő módon, hazánkban nem a terápiás célok megvalósítása terjedt el az elmúlt két évtizedben, hanem legfőképp különböző társadalmi csoportok foglalkoztatási rehabilitációjára és a helyi gazdaságfejlesztésre tett kísérletek. Ezen gondolatok mentén, a következőkben a magyarországi körülmények vizsgálatát a szociális farmok vonatkozásában főként társadalmi-gazdasági oldalról érzem fontosnak megközelíteni. A társadalmi-gazdasági kontextusba helyezés mellett egy külön pontban megkísérlem a szociális farmokat, mint a szegénység csökkentésének és a cigány szegregációk felzárkóztatásának lehetőségét bemutatni. Végül kitérek a szociális farmok jogi viszonyaira, amely több ponton is akadályozni látszik a szociális farmok létrejöttének és működésének biztosítását a mai Magyarországon.

2.3.1. A szociális farmok társadalmi-gazdasági szerepe

A szakirodalom a szociális farmokra, mint lehetséges *társadalmi innováció* hivatkozik leggyakrabban. A társadalmi innováció a társadalmi vállalkozás egyik formája, amit a helyi foglalkoztatás és gazdaságfejlesztéssel kapcsolatban használnak. G. Fekete Éva (2015) a következő tulajdonságokkal jellemzi a társadalmi innovációk lényegét és egyben alternatívájaként állítja a szociális farmokat; társadalmi érték vezérli, részben civil kezdeményezés, a megvalósítás valamilyen új társadalmi együttműködésen alapszik, elért hatásai pozitívan visszahatnak a társadalomra. Egy szociális farm többféle társadalmi innovációs lehetőséget hordozhat, az alábbiakban szemléltetésként pár példát emelnék ki. A Nyírtelek-Görögyszállási szociális farm az evangélikus egyház kezdeményezésére indult a helyi cigány nemzetiségű lakosság felzárkóztatása céljából. A görögyszállási szociális farmon az egyház tulajdonába tartozó területen dolgoznak cigányokkal, a közfoglalkoztatás keretein belül. A gazdaság fő célkitűzése, hogy a szükséges képességek elsajátításával a helyi kisebbség az

elsődleges munkaerőpiac tevékeny részévé válhasson. A Filadelfia egyházközösség szárnyai alatt működő szociális farmon a társadalmi innováció több példája nyomon követhető. Olyan innovációkról van szó, amelyek eltérnek a foglalkoztatás és szociális segítségnyújtás bevett gyakorlatától és pozitívan visszahatnak a társadalomra. A hátrányos helyzetű emberek foglalkoztatása egy szociális farmon önmagában egyféle társadalmi innováció, hiszen az itt zajló tevékenység eltér a hagyományos foglalkoztatási modellektől; hátrányos helyzetűeket karol fel és integrál a munka világába a gazdálkodáson keresztül (Lipták & Horváth 2018). Emellett a görögországi szociális farm nem csak jövedelmet (közfoglalkoztatotti bért) jelent az itt dolgozóknak, hanem szociális környezetet és egyben lehetőséget a képességeik kibontakoztatására. Lipták és Horváth (2018) a hernádszentandrás szociális farmot hasonlóan a társadalmi innováció példájaként említi, ahol a munkahely biztosításán túl, az oktatás is központi szerepet kapott, szintén eltérő módon a hagyományos modellektől. A társadalmi innováció célja tehát beindítani egy pozitív folyamatot, ami a közösségi jólét felé mozdítja a társadalmat (Fekete 2015). Természetesen a társadalmi innovációnak rengeteg formája lehetséges, ezek között a szociális farm koncepciója csak egy, azonban a vidék foglalkoztatási, szociokulturális és ökológiai dimenzióira keretrendszere jól illeszthető, illetve példáulin keresztül könnyebben érthetővé válik a szociális farmok mélyebb társadalmi-gazdasági összefüggései.

Magyarországon a szociális farmok elsősorban a *marginalizált térségekben* vannak jelen. Az elmaradott térségek a foglalkoztatási statisztikák alapján Szabolcs, Nógrád és Borsod megyékre korlátozódnak, melyek az ország legelmaradottabb régiói. A munkanélküliség, sokszor a munka jelenlétének hiánya a szegénységhez vezető út mérföldköve, és egyben az a lépcső, ahol gyakran a szociális farm kezdeményezések létrejöttek. Eszerint állítható párhuzamba a marginalizált térségekkel a szociális farmok magyarországi elterjedése, és jelenti a hátrányos helyzetű régiók egyféle lehetséges gazdaságélénkítő és munkahelyteremtési alternatíváját.

A társadalmi-gazdasági szerepek közül a fenti területi párhuzam miatt legjelentősebb a *foglalkoztatás* és a *munka* jelentésének kérdésköre. Magyarországon a rendszerváltással felerősödő gazdasági válság hozta felszínre a *foglalkoztatás problémáját*. 1995-ben a foglalkoztatás elérte mélypontját, a KSH STADT adatai szerint ekkor a 15-74 éves korú népesség 43 százaléka lett inaktív, magas tartós munkanélküliséggel. A foglalkoztatás helyzete az ezutáni években valamennyit javult, azonban 2010-ben újabb mélypontot ért el, majd 2015-re csökkent az inaktív munkavállalók száma, elsősorban a közfoglalkoztatásba bekerült körülbelül 160.000 munkavállalónak köszönhetően és a mintegy 170.000 külföldi munkavállalónak (Velkey 2017). Velkey részletes szociál- és társadalompolitikai esszéjében a következő jelenségre hívja fel a figyelmet a foglalkoztatásból kimaradtak tekintetében (2017):

„Úgy tűnik, hogy a legrosszabb helyzetűek, a tartós munkanélküliek számára a különböző eszközöket és szakterületeket összehangoló, szinte személyre szólóan kidolgozott komplex munkaerő-piaci programok a leginkább hatékonyak”. G. Fekete (2015) hasonlóan a szociális farmokat, mint lehetőség említi a foglalkoztatást érintő modellváltásban a rejtett, fekete munka integrálása, az önfoglalkoztatóvá segítés és a közösségi gazdálkodás lehetőségei mellett. A foglalkoztatás mellett több szerző is említést tesz a munka fogalmának változásáról, és hivatkozik a szociális farmra, mint olyan környezetre, ahol a munka átalakuló fogalma tartalmat nyerhet. A gazdaság piacról való leválása során az ember munkaerővé zsugorodott a globális piac rendszerében, ahol a munkaerő áruvá vált (Ferge 2015). A posztmodern foglalkoztatási modell szerint a teljes foglalkoztatás nem lehetséges, eszerint *a munkától eltérő alapokra lesz szükséges a társadalmat helyezni, vagy a munka fogalmát, ezáltal jelentéstartalmát megváltoztatni*, amihez új megoldások szükségesek (Fekete 2015). Lipták és Horváth (2018) tanulmányában a társadalmi innováció szerepéről a foglalkoztatáspolitikában és vidékfejlesztésben szintén kitér a munka fogalmának problematikájára. Arra hívják fel a figyelmet, hogy a bér munka elavult tartalommal bír, ugyanis a jelen társadalomnak értékteremtő munkavégzésre van szüksége. *Az értelmes munka* iránti igény nem csak a tanult szerencsésebbek, hanem a szélesebb társadalom igénye is. Az értelmes munka az, ahol a személyes fejlődés és a társadalmi hasznosság találkozik (Váradi 2010). A szociális farm a foglalkoztatás egy olyan alternatívája, ahol az értelmes munka létrejöhet, vagyis a személyes fejlődés és a társadalmi hasznosság együtt lehet jelen a leginkább rászorulóknak számára is.

A szociális farmok a fentiek alapján két okból potenciálisan jelentősek. Először a foglalkoztatáspolitikában használt ún. aktív ellátást támogathatják (tehát a munkába állás esélyeinek növelését; például munkára tanítás, napirend kialakítás vagy valamilyen szaktudás elsajátítása során), illetve a foglalkoztatás átalakulása következtében értelmes munkát jelenthetnek azok számára, akik kevesebb – vagy korlátozott - lehetőséggel indulnak.

2.3.2. A szegénység csökkentése és a cigányság felzárkóztatása

A szegénység az egyenlőtlenségek következménye, ami bár bonyolult okokra és összefüggésekre vezethető vissza, elsősorban az erőforrásaink igazságtalan elosztási rendszere tartja fent. Jean Tirole Nobel díj-as közgazdász a következőképp fogalmaz a javak igazságtalan elosztásáról (2021):” A legtöbb jószág esetében egyvalaki fogyasztása azzal jár, hogy mások

ugyanazt a jószágot, már nem fogyaszthatják el.” Tirole (2021) gondolatmenetét úgy folytatja, hogy az erőforrások rossz allokációjának következménye, hogy nem az kapja őket, aki számára a legértékesebb, illetve további probléma, hogy végső soron magánkezekbe kerülnek ezek az erőforrások, és nem a közösség tulajdonába. Stiglitz az egyenlőtlenségek három leginkább meghatározó okaként a jövedelmet, a vagyont (örökölt) és az etnikai vonatkozásokat sorolja, úgy vélekedik, hogy a szülők jövedelmi és iskolázottsági szintje meghatározza a gyerekek esélyeit, az átörökölt egyenlőtlen körülmények szűkítik a lehetőségek körét és fenntartják az egyenlőtlenséget a következő generációk számára is (Stiglitz 2016).

Amikor a szegénység csökkentéséről vagy a cigányság felzárkóztatásáról vélekedünk, nagyon távol viszonyrendszerben szükséges vizsgálódnunk, több tudományterület társadalmi és gazdasági törvényszerűségei mentén. Tirole és Stiglitz szegénységről alkotott képe a javak igazságtalan allokációjára és az egyenlőtlenségek mélyebb okaira hívja fel a figyelmet. A továbbiakban arról lesz szó, hogy milyen összefüggések is rejtőznek a szegénység, a munkanélküliség, a magyarországi cigányság és a szociális farmok hátrányos helyzetűeket segítő törekvései között.

A hátrányos helyzetű emberek fogalmának tisztázása segít őket szélesebb perspektívába elhelyezni és felhívja a figyelmet az etnikai kisebbségek, illetve a térségi szempontok fontosságára. A 2. táblázat a Kajner & Jakubinyi (2015) által szerkesztett szociális farmokról szóló szakmapolitikai javaslatából származik:

2. táblázat: A hátrányos helyzetű emberek jogi meghatározása (Gazsi 2015, 39.o.)

A hátrányos helyzetű embereknek nyújtható szolgáltatások egy szociális farmon	Megjegyzés, jogi háttér
foglalkoztatás szocializáció reszocializáció habilitáció rehabilitáció	A hátrányos helyzetű személyek fogalma a megváltozott munkaképességű személyek támogatási rendszerét meghatározó EU rendelet – A Bizottság 651/2014/EU rendelete 8 – 2. cikk 4. pontja szerint: „Hátrányos helyzetű munkavállaló”: bármely olyan személy, aki: a) az előző 6 hónapban nem állt rendszeres, fizetett alkalmazásban; vagy b) 15 és 24 év közötti életkorú; vagy c) nem szerzett középfokú végzettséget vagy szakmai képesítést (az oktatás egységes nemzetközi osztályozási rendszerének 3. szintje), vagy a nappali tagozatos tanulmányait legfeljebb két éve fejezte be, és még nem állt rendszeres, fizetett alkalmazásban; vagy d) 50 éven felüli személy; vagy e) egy vagy több eltartottal egyedül élő felnőtt; vagy

	f) valamely tagállamban olyan ágazatban vagy szakmában dolgozik, amelyben a két nem megoszlásában mutatkozó különbség legalább 25 %-kal meghaladja a tagállam valamennyi gazdasági ágazatára összességében jellemző átlagos különbséget, és aki az alulreprezentált nemhez tartozik; vagy g) egy tagállam etnikai kisebbségéhez tartozik, és akinek szakmai, nyelvi képzésre vagy szakmai tapasztalatszerzésre van szüksége ahhoz, hogy javuljon a tartós foglalkoztatásra való esélye” A hátrányos helyzet társadalmi (komplex) térségi szempontból: A társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból elmaradott, illetve az országos átlagot jelentősen meghaladó munkanélküliséggel sújtott településeken élő személyek. E településeket a következő jogszabályok sorolják fel: 105/2015. (IV. 23.) Korm. rend, illetve 106/2015. (IV.23.) Korm. Rendelet a kedvezményezett járássok besorolásáról szóló 290/2014. (IX.26.) Korm. Rendelet módosításáról
--	---

A hátrányos helyzet jogi definíciója szerint látható egy tágabb közösség, illetve azt is fontos kiemelni, hogy van a hátrányos helyzetnek társadalmi térségi dimenziója.

A szegénység egyik oka az alacsony jövedelmek. Ma már konszenzus van arról, hogy az alacsony jövedelmek miatt a szegénység felszámolásának elsődleges módja a jövedelmi szegénység felszámolása kell, hogy legyen. A jövedelmi szegénységnél nehezebb helyzetben azok vannak, akik tartósan kiszorultak a munkaerőpiacról. A munkanélküliség, az elszegényedés és a kirekesztődés egymáshoz közel álló folyamatok, nem csupán az anyagi javak elvesztését jelenthetik, hanem mentális és morális sérüléseket is okozhatnak (Fekete 2015). Magyarországon a felzárkózás folyamata fenntartja az erőforrások megosztottságát, mint a város és vidék, a multinacionális cégek és kisvállalkozások különbözőségeit, de nemi vagy etnikai alapon is megfigyelhető a jelenség a munkaerő polarizálódásában (Gagyí 2020). Ez pedig azt jelenti, hogy ’egyre rosszabb munkákat – például alulfizetett gondoskodási munkát vagy mezőgazdasági napszámos munkát – olyan csoportokkal végeztetnek, akiket nemi vagy etnikai jellemzők alapján leválasztanak a „normál” munkaerő kategóriájáról’ (Gagyí 2020). Így következik a tartós munkanélküliségből az elszegényedés, ami a munkaerő polarizációjának következtében bizonyos csoportokat jobban érint, mint másokat.

A szegregáció a kirekesztés egy megjelenési módja, amely különböző csoportokat különít el egymástól (lakóhelyi, iskolai, területi, munkaerő-piaci), a diszkrimináció olyan jog- és méltóságsértő eszköz, amely bőrszín, etnikai hovatartozás, vallás vagy nemi különbözőség miatt támad egyéneket, csoportokat (Ferge 2015). Ahogy Ferge (2015) fogalmaz „a diszkrimináció erősíti a szegregáltság nehézségeit”. A szegregáció és a diszkrimináció a környezeti rasszizmus fogalmáig vezet, amiről akkor beszélünk, amikor az igazságtalanságokat azért szenvedik el bizonyos csoportok, mert adott etnikumhoz tartoznak (Málovics 2012).

A szociális farm, mint a szegénység csökkentésének és a cigány szegregációkban élők felzárkóztatásának lehetősége nem csupán hipotetikus. Az eddigiek értelmében világos, hogy legfőképp a foglalkoztatás megoldásának egy alternatívájaként a vidéki önkormányzatok erőforrásaikhoz mérten, de civil, vagy egyházi kezdeményezések is párhuzamokra találtak a munkanélküliség és a mezőgazdaságban való foglalkoztatás között. Ez azonban egy nagyon érzékeny terület, ahol nem kevesebb a feladat, mint a tartós munkanélküliség intézményes felszámolására tett kísérlet. Tovább nehezíti az elképzelést, hogy nem csak a szegénységi ráta alatt élőket célozza meg, hanem a szegénységi ráta alatt élő cigány nemzetiségű csoportokat is. Emellett szomorú, hogy míg a társadalom negatív megítélése és állandó vitái a szociális segély és a cigánybűnözés köré redukálódik (Wolfgang-Málovics 2012), addig valójában a segély a rászorulóknak jelentős részét el sem éri (Ferge 2015), sőt helyi döntéshozókkal készített mélyinterjúkban az is ismételtelen megfogalmazódik, hogy „nem a romaság a téma, hanem a szegénység” (Kassai 2020). Az egyenlőtlenségeknek azonban van etnikai vonatkozása, igaz, ahogy Stiglitz (2016) is kiemeli, ez nem kizárólagos. A magyarországi cigányság azonban az élet minden területén hátrányos helyzetből indul (Ferge 2015), a rendszerváltást követően átemelték őket a legkedvezőtlenebb segédmunkás és napszámos pozíciókba. 1985 és 1993 között 69000 roma veszítette el állását, a roma munkahelyek több, mint a fele a rendszerváltás éveiben megszűnt (Farkas 2015). 2000-ben a nem roma népesség 10%-a, a romák 68%-a élt a szegénységi ráta alatt (Asztalos 2018), a statisztikák szerint pedig ez a helyzet nem sokat javult. Magyarországon a Pillangó Fejlesztések Egyesület tudatosan a tartós munkanélkülieket és a szegénységi küszöb alatt élőket, a társadalom peremén élő cigányságot tekintette célcsoportnak, a 2012-ben indult, később nyolc településre kiterjesztett ökológiai szemléletű gazdálkodási programjában, aminek célja egy olyan perspektíva támogatása, amely a mindennapi megélhetést segíti.

A szegénység és az egyenlőtlenségek az ország hátrányos helyzetű régióiban a lakosság jelentős részét érinti, az adaptálható alternatívák, a mezőgazdasági tevékenység, mint az integrációra eszköze és a szociális farmok komplex rendszere olyan hozzáadott értéket hordoz, ami enyhíteni képes a leszakadó rétegek nehézségeit (Szilva-Orosz 2022).

2.3.3. A szociális farmok jogi környezete

A szociális farmok nagymértékben vitatott pontja a kidolgozott jogi szabályozás hiánya, aminek következménye az összehangolt politikák és intézmények, illetve az ezen vonalak mentén elérhető lehetőségek és források hiánya. Az egységes jogi keret megalkotásának szükségessége nemzetközi és hazai keretek között is fennáll, Európában jelenleg Franciaország, Olaszország és Hollandia vezetett be regionális, és/vagy nemzeti szabályozást az ágazatban, azonban a jogi környezet tagállamonként változó kihívásokkal néz szembe (Willems 2012).

Magyarországon a jogi problémák az EGSZB véleményével egyezően szintén érintik a politikai és intézményi együttműködések által elérhető forrásokat, de emellett a földhöz jutás, a föld használatának és ennél fogva a termelésnek, illetve az értékesítésnek a lehetőségeit is korlátozzák. Szilva-Orosz a szociális farm rendszerekről a következő részterületeket ajánlja a jogi szabályozás megvitatására (2022):

- a szociális farm fogalmának meghatározása;
- a tevékenységi kör és szolgáltatás meghatározása;
- a szociális farmszolgáltatás nyújtására alkalmas szervezeti keret;
- a tevékenységek végzését biztosító földterület tulajdonosi, használati kérdései;
- a foglalkoztatás kérdése;
- az állami elismerés;
- védjegy használata.

A Magyar Szociális Farm Szövetség 2015-ben megalkotta, majd 2016-ban ez EMMI el is fogadta a szociális farm fogalmát, azonban a jogi szabályozásban a terminológia még azóta sem létezik. A védjegyeztetési eljárás szintén létrejött 2017-ben, ami eredményeképp ma 10 szociális farm részese. A fennmaradó öt terület azonban tisztázatlan. A magyar földforgalmi törvény (2013. évi CXXII.tv) kimondja, hogy a föld használatához joga kizárólag földműveseknek vagy mezőgazdasági termelőszervezeteknek van, azonban a szociális farmok nem tartoznak ezen keretek közé, mivel nem jogi formát (mint például a szociális szövetkezetek), hanem csak gazdálkodási formát jelentenek. Mindez pedig meghatározza a földtulajdoni, földhasználati és szervezeti kereteket is. Az együtt gazdálkodás, vagyis a piacra jutás lehetőségei terén Szilva-Orosz (2022) két alternatívát javasol. Az első a civil szervezeti tagok östermelővé válása, a második pedig egy közösségi gazdálkodást végző polgári jogi társaság létrehozása, amely minta Hollandia példáján alapul. Végül mindezen folyamatok, s legfőképp a jogi szabályozásba emelés és az állami elismerés jelentik a szociális farmok

létkérdését, amely jelenleg stagnál. Szilva-Orosz a fentiek vizsgálata során arra a következtetésre jut, hogy „*speciális szabályozásra van szükség a hatékony működés érdekében, amely a meglévő jogszabályok módosítása vagy külön jogszabály megalkotásával érhető el*”. A speciális szabályozásra több szakember (Jakubinyi 2015; Csák 2016) is javaslatot tett a földforgalmi törvény módosításának szükségességével, miszerint a szociális farm szolgáltatást, mint kiegészítő tevékenység lenne szükséges megjelölni. A szabályozásra vonatkozó 2019-be benyújtott szakmapolitikai javaslat azonban még nem ért célzt (Szilva-Orosz 2022).

A fentiek alapján az látható, hogy a szabályozás hiánya erősen kapcsolódik a szociális farmok fennmaradásának okaihoz, ami a hosszútávú finanszírozás megoldását jelentené, azonban jelen keretek között, mind az értékesítés, mind a támogatásokhoz jutás akadályba ütközik. A EGSZB ugyanakkor felhívja a figyelmet a tagállamok és az Európai Unió együttműködésének fontosságára és a tagállamok felelősségére a különböző programok kidolgozásának tekintetében, amelyekkel a szociális farmok támogatása jelentősebb forrásokat érhetne el. A 2007 és 2013 közötti támogatási időszakban a szociális farmok a LEADER program és az ESZA forrásaiból részesülhettek, azonban ezen kezdeményezések több célkitűzése is lehetőséget teremthetne a strukturális alapról való támogatások elérésére is (Willems 2012). A támogatások tekintetében fontos megemlíteni az Európai Bizottság támogatását a COST Action 866 és a SoFAR projektek keretében, amely tanulmányok a szociális farmok oktatással kapcsolatos alapjait foglalják össze.

Ahogy Szilva-Orosz (2022) is fogalmaz, a szociális farmok jogi szervezése nagyon összetett feladat, hiszen több terület találkozásának jogi átláthatóságát kell megalkotni. Az Európai Szociális és Gazdasági Bizottság a szociális mezőgazdaságról írt véleményében a következőképp érvel a szociális farmok jelentőségéről a jogalkotás tükrében: „A szociális mezőgazdaság az azon belüli terápiás tevékenységek, valamint a munkaerő-piaci, társadalmi és képzéssel integráció révén tagadhatatlanul magas értéket képviselő közszolgáltatásokat nyújt, és hozzájárul a fenntartható fejlődéshez.” (Willems 2012).

3. A vizsgálatok módszerei

A kutatásomban annak a kérdésnek a problémaköreit szeretném vizsgálni, hogy *Miért nem élnek túl a hazai szociális farm kezdeményezések a támogatási időszakot?* Ahhoz azonban, hogy jobban megérthessük a kezdeményezések működési mechanizmusait, sikerük, vagy kudarcuk okát, a környezetüket is szükséges vizsgálni. Így időrendben elsőként azt szeretném bemutatni, hogy *Melyek a vizsgált szociális farmok meghatározó társadalmi-gazdasági és környezeti jellemzői?* Ezt követően pedig arra keresem a válaszokat, hogy *Milyen lehetőségeik lehetnek a szociális farmoknak hosszútávú fenntarthatóságuk területén?*

A kérdések megválaszolására tett kísérletemhez a szakirodalmi kutatómunkán túl a mélyinterjúkészítést alkalmazom, aminek leiratából összehasonlító elemzést és SWOT analízist készítek.

A mélyinterjúkészítés során 4 településen (Nyírtelek, Hernádszentandrás, Ároktő és Tiszasas) elindult szociális farm kezdeményezést vizsgállok. A kezdeményezések kiválasztása során az elsődleges célom, olyan szociális farmok tanulmányozása volt, ahol a hátrányos helyzetű emberek és a helyi cigány kisebbség képezték a célcsoportot. Az interjúalanyok kiválasztása során alapkritérium volt, hogy olyan ténylegesen közreműködő résztvevőkkel készítsek mélyinterjút, akik tevékenysége jelentős hatással volt az adott kezdeményezésre. Az interjúalanyok között így helyi döntéshozók és szociális területen dolgozó szakemberek szerepelnek. További célom volt a hátrányos helyzet viszonyosságainak megértése, a munkahelyteremtés, a közfoglalkoztatás és a méltatlan létállapotokból való kitörés lehetőségeinek vizsgálata.

Összesen hét mélyinterjút készítettem, amelyeket két külön csoportban elemzek az esetleges átfedések kiküszöbölése és az interjúalanyok eltérő szakmai háttéréből kifolyólag is. Az első csoportba politikai és egyházi döntéshozók, míg a második csoportba a civil szférához tartozó olyan szakemberek kerültek, akiknek kiemelt szerepe volt 1-1 kezdeményezésben, vagy több, együtt (vagy időben kis eltéréssel) induló szociális farm életében. A 3. táblázat az interjúalanyokat, szerepüket a kezdeményezések tekintetében, az érintett településeket, a célcsoportok körét és a szociális farmok jelenlegi állapotát foglalja össze. Ez utóbbi bár országos léptékben nem tekinthető reprezentatívnak, mégis tizenkét kezdeményezést foglal össze és rámutat arra, ami a kutatásom fő irányvonalát képező kérdés háttérében állt, miszerint miért nem maradnak fent a hátrányos helyzetűek bevonásával működő szociális farmok. A tizenkét kezdeményezésből ma kettő stagnál, tíz viszont megszűnt.

3. táblázat: Az interjúalanyok köre és a kezdeményezések legfontosabb jellemzői

Interjú- alanyok	Vargáné Kerékgyártó Ildikó	Üveges Gábor	Gyói Gábor	Györfi Mihály	Lengyelné Magyar Judit	Kassai Melinda	Kiss Attila
Interjúalanyok tevékenysége/ szerepe	polgármester			evangéliku s lelkész	a Pillangó Fejlesztése k Egyesület kertészeti vezetője	a Pillangó Fejlesztés e Egyesület alapítója	a Nyírtelek- Görögszállás i szociális farm vezetője
Települések	Ároktő	Hernádszent -andrás	Tiszasas	Nyírtelek	Hejőkeresztúr, Sajókeresztúr, Szirmabesenyő, Sajósenye, Sajóvamos, Sajóbábony, Sajóecseg		Nyírtelek
Indulás éve	2012	2010	2010	2012	2009		2012
Célcsoport	hátrányos helyzetűek (munkanélküliek, cigányok, szegénységi küszöb alatt élők)						
Jelenlegi állapot	megszűnt	stagnál	megszűnt	stagnál	mind a 8 megszűnt		stagnál

Az első csoportban megkérdezettek külön-külön egy adott településsel kapcsolatban voltak érintettek, a második csoportban viszont egy fő a nyírteleki szociális farmhoz, két fő pedig a Pillangó Fejlesztések Egyesület szociális szakembereként vett részt. Az egyesületnek négy településből Ároktővel a kezdetektől szoros volt az együttműködése, ők nyújtották mind a szellemi, mind az anyagi muníció egy részét, emellett Hernádszentandrás és Nyírtelekkel is kapcsolatban álltak rövidebb ideig a kezdeményezések kezdeti időszakában. Az interjúk között tehát van átfedés (Nyírtelekről két külön interjú is készült, a Pillangó Fejlesztésekről szintén két interjú készült, ami azonban nyolc létrejött és több induló kezdeményezés tapasztalatairól számol be), amit próbáltam figyelembe venni. Így az összehasonlító elemzésnél csak az első csoport leíratait használtam fel, a SWOT analízisnél azonban mind a hét mélyinterjúból kapott információkat.

Fontosnak tartom itt kiemelni a Pillangó Fejlesztések Egyesület egyedülálló munkáját, amit 2009-ben indítottak el a Prolecsó projekt keretében. Az egyesület célja a hosszú ideje munkanélküliek és a szegénységi küszöb alatt élők megélhetési körülményeinek segítése a gazdálkodáson keresztül. Elméleti rendszerükben a részvételi tervezés, a fenntartható fejlődés, a helyi gazdaságfejlesztés és a közösségépítés alapjait fektették le, céljuk a vegyszermentes élelmiszertermelés által a hátrányos helyzetű közösségek önfenntartó képességeinek elősegítése volt (Kassai 2020). Nyolc kezdeményezést indítottak el a 2009-et követő években

és több további településen is próbáltak bevonni további résztvevőket. Ezekről a teleülésekről nem történt utókövetés, azonban az interjúk során az derült ki, hogy a támogatási időszak után nem tudták magukat fenntartani.

A kérdéstípusok nyitott és értékelő kérdésekből álltak, amelyeket valós idejű beszélgetés keretén belül folytattunk online felületen, illetve egy interjú személyesen zajlott a szakmai gyakorlatom során. A teljes kérdéssor az 1. mellékletben megtalálható. A kérdések összeállítása során a nemzetközi és hazai szakirodalom elemzése közben visszatérő indikátorokat és a központi problémakörökre irányuló kérdéseim használtam fel. A negyedik táblázatban a kérdéskörök kulcsszavait szemléltetem az összehasonlító elemzés társadalmi-gazdasági és környezeti felosztása alapján, amelyek a beszélgetések fő irányvonalát adták.

4.táblázat: Az interjúk kulcsszavai

Interjú kulcsszavai	
társadalmi	kezdemenyező
	célcsoport
	foglalkoztatási forma
	értelmes munka
	együttműködés
	felzárkóztatás
gazdasági	forrás
	értékesítés
	fejlesztés
környezeti	földkérdés
	gazdálkodási forma
	ökológiai gazdálkodás jellemzői

A beszélgetések időtartama körülbelül egy, másfél óra hosszáig tartott.

4. Eredmények és értékelésük

4.1. Összehasonlító elemzés

Az összehasonlító elemzés központi kérdése, hogy *Melyek a vizsgált szociális farmok meghatározó társadalmi-gazdasági és környezeti jellemzői?* A szakirodalmi feldolgozás és több szerző vizsgálódásai során az mondható el, hogy Magyarországon a nemzetközi gyakorlattól eltérően a szociális farm kezdeményezések jelentős része az ország hátrányos helyzetű régióiban indult el olyan célcsoportokkal, akik a mindennapi megélhetéssel küzdenek. Mindez alapján a kutatásban a szociális farmok kiválasztása során, olyan kezdeményezéseket választottam, ahol a célcsoport a helyi munkanélküliekre, a helyi cigány lakosságra, sokszor a e két tényezővel átfedésben a szegénységi küszöb alatt élőkre irányult.

A társadalmi-gazdasági és környezeti vizsgálatra több okból is szükség van. Elsőként fontos, hogy ismerjük a kezdeményezések létrejöttének körülményeit, a kezdeti célokat és a lehetőségeket, a működés jellemzőit. Másfelől, szükséges, hogy megértsük a mélyebb, felszín alatti összefüggéseket, és egyben a további lehetséges elemzések irányvonalát. Az adatok szűkössége miatt azokat számszerűsíteni nem szükséges (nem reprezentatív), azonban egy összehasonlító elemzés során, a különböző vélemények és tényezők egymásra való hatása, ok-okozati viszonya képes feltárni mélyebb összefüggéseket és problémákat, illetve további kutatások alapjaként is szolgálhat. A mélyinterjúkban a kérdéssor egy részét csoportosítottam külön a társadalomra, a gazdaságra és a környezetre vonatkozó területek szerint, majd összehasonlítottam hasonlóságaik és ellentmondásaik mentén. Emellett, folyamatosan igyekeztem a szakirodalomra reflektálni és a bennem felmerülő további kérdéseket megfogalmazni.

A szakirodalmi feldolgozás során a társadalmi-gazdasági sajátosságokon belül a szociális farmok, mint társadalmi innováció és társadalmi vállalkozás jelentek meg, illetve, mint a foglalkoztatás és a munka átalakulásának folyamataihoz illeszkedő alternatíva. A társadalmi jellemzők során így a *kezdeményező*, a *célcsoport* és a *foglalkoztatási forma* határozta meg a beszélgetések irányvonalát, ami mellett kitértünk az *értelmes munka*, az *együttműködési kapcsolatok* és a *felzárkóztatás kérdéseire*. A gazdasági jellemzőknél a létesítés és fejlesztéshez szükséges *források*, az *értékesítés* és a jövőre vonatkozó *fejlesztés tervek* szerepeltek. A környezeti jellemzők esetén a *földkérdés* vált meghatározóvá, ami mellett az *ökológiai gazdálkodás* jellemzői, és azok szociális farmokkal párhuzamba állítható tulajdonságai, melyek a *méret*, a *helyhűség*, a *munkaerő minősége*, a *márka (védjegy, vagy etikus márka)* és az *önellátás* köré rendeződtek. A következőkben ezen pontok összehasonlítását és a hozzá kapcsolódó megfigyeléseim részletezem.

Társadalmi jellemzők összehasonlító elemzése és értékelésük

A Magyarországon elterjedt szociális farm elnevezésnek három altípusáról beszélhetünk: a rehabilitációs, a gondoskodó és a társadalmi farmokról (Jakubinyi 2015, Csák 2016), amelyek közül a választott kutatási részterületnek (szegénységi küszöb alatt lévő társadalmi réteg) a rehabilitációs és a gondoskodó farmok felelnének meg. A rehabilitációs farmon a szociális intézmény nyújtja a befogadó környezetet a célcsoport számára, a gondoskodó farmon egy, már létező mezőgazdasági szervezet fogadja a célcsoportot. A magyarországi gyakorlatban azonban egyik altípus sem jellemző, sokkal inkább egy hibrid szerveződés figyelhető meg, vagyis a szociális farmoknak már az alapstruktúrája eltér a kezdeményezések legelején. Ennek több oka is van, amelyek az összehasonlító elemzés során részben jobban érthetővé válnak, részben még több további kérdést vetnek fel.

A vizsgált farmok esetében a *kezdeményező* egy civil szervezet, egy egyházi gyülekezet és/vagy több önkormányzat között oszlik meg, illetve fontos megemlíteni, hogy jelentős hangsúly helyeződik az egyéni szerepek jelentőségére is. Az interjúk elbeszéléséből kiderül, hogy nem csak olyan egyéni szerepekről van szó, ami karizmatikus egyéniséget takar, hanem a környezetre érzékeny, segítő személyiségre, aki sokszor a korszellemet meghaladva keres alternatív megoldásokat a hátrányos helyzetek viszonyaira.

Az önkormányzatok aktív jelenléte, mind a szakirodalomban, mind a kutatásaim során megjelent, aminek okai összetettek és több pontban specifikusak a magyar jogi szabályozás és törvényi keretek miatt. Az önkormányzatok szerepe már a kezdeményezőknél megjelenik, így az elemzésből ezen a ponton nem hagyhatóak ki. Magyarországon az önkormányzatok 2015-től kötelesek teljes felelősséget vállalni a közfoglalkoztatás megszervezéséért, és bár a szociális farmok nem tekintenek a közfoglalkoztatottakra, mint külön célcsoportra, mégis a hátrányos helyzetből fakadóan a kettő visszatérő találkozása figyelhető meg. Ezt erősíti, hogy a kutatásban szereplő farmokon a *foglalkoztatási forma* közfoglalkoztatás, vagy olyan önkéntes részvétel, ami mellett a résztvevő közfoglalkoztatotti munkája mellett vállalja a farmon való tevékenységet. Az önkormányzatok gyakran tehát a közfoglalkoztatás megszervezésének kereteiben tekintenek a szociális farmokra. Ennél a pontnál felmerül az a kérdés, *hogy cél-e a célcsoport átsegítése az elsődleges munkaerőpiacra*, vagy a szociális farm maga válhatna olyan *társadalmi vállalkozássá*, ahol a munkabér - vagy a munkabér egy része - kitermelődik. Továbbá az, hogy *milyen szellemiséget akar a szociális farm képviselni*, ugyanis megjelenik egy harmadik irány is a célok között, amely az *önfenntartást* mellett érvel. *De vajon, méltányos*

életkörülményeket nyújthat hosszútávon a hátrányos helyzetű régiók számára a közfoglalkoztatotti munka melletti önfenntartó gazdálkodás?

A társadalmi jellemzők során tértünk ki a *célcsoport* megnevezésére is, ahol arra voltam kíváncsi, hogy pontosan a kezdeményezők mely személyekre, vagy csoportokra gondoltak a kezdeteknél. A célcsoport megnevezésénél a cigány, a munkanélküli és a segélyezett fogalmakat használták az interjúalanyok, ami a fentiek alapján alapvetően nem egyezik azzal, hogy végeredményben mindegyik kezdeményezésben közfoglalkoztatottak dolgoztak. Természetesen ennek oka lehet, hogy a szociális farmokra részben, mint átmenetre gondoltak a másodlagos és elsődleges munkaerőpiac között, de emellett közvetve negatívan minősíti a közfoglalkoztatást, ugyanis az nem jelent sem munkanélküliséget, sem segélyt. A közfoglalkoztatást ért kritikákra ez a verbális kommunikációban jelentkező ellentmondás – a kritikákat megerősítve - válaszol. Mindez alapján úgy tűnik, hogy Magyarországon a közfoglalkoztatás viszonya a szociális farmok területén mindenképp egy sarkalatos pont.

Az *együttműködési kapcsolatokról* sokféle, és pozitív tapasztalatokról számoltak be a megkérdezett döntéshozók, igaz sajnos ennek ellentmondó esetek is vannak. Pozitív oldalról közelítve elsősorban a civil szervezetek, egyetemek, magáncégek, a gasztrovilág, az egyház és magánemberek részéről érkezett különféle támogatás, az együttműködésnek pedig talán a leghatékonyabb megjelenése – ha csak rövid ideig is és szűk körben – a *hálózatosodás* is tudatosan kezdett kialakulni. A hálózat azonban nem egy öngerjesztő folyamatként indult, hanem a Pillangó Fejlesztések Egyesület tudatos szervezésével, akik nyolc hátrányos helyzetű településen indítottak szociális farmokat. Az együttműködési kapcsolatok területén szintén egyféle ellentmondás is tapasztalható volt. Míg minden kezdeményezés több társadalmi szereplőt is említett, akik hajlandóak voltak kooperálni, arra a kérdésre, hogy *miért nem működik/működött a szociális farm?* többségében megjelölték a szektorok közötti együttműködés hiányát. Az együttműködés rengeteg potenciált rejt, hiszen a kisléptékű, helyi összefogások vihetik igazán előre a szociális kezdeményezéseket. A beszélgetések alapján a szociális farmokat sokan támogatnák, viszont a negatív esetek gyakran akár a farm létfeltételeit bizonytalanították el (pl.: önkormányzati választás után a használatba adott föld teljes visszavétele a szociális farmtól), megjelent az információ hiányából fakadó *irigység*, („*Miért akarunk ebből meggazdagodni?*” - a kérdés egy helyi gazdától érkezett a szociális farm vezetője felé), sőt a *kihasználás* tapasztalása is.

Míg a munkahelyteremtés ösztönző eszköze gazdasági rendszerünknek, a szociális farmoknak ez nem elsődleges céljuk, még akkor sem, ha a célcsoport (adott esetben a szegénységi ráta alatt és cigány szegregációkban élők) fizikai és szellemi képességei alapján erre képes lenne. A

szociális farmnak ugyanis értéktöbbletet kell hordoznia azáltal, hogy a hátrányos helyzet okait is vizsgálja és azon komplex eszközökkel próbál segíteni. Ezen szakirodalmak és gondolatok mentén emeletem be a kérdéseimbe az *értelmes munka* és a *felzárkóztatás* esélyeit a szociális farmok területén. A települések döntéshozói és civil szakemberei részéről is egyöntetűen, egy megerősítő választ kaptam mind az értelmes munka megvalósulására, mind arra, hogy a szociális farmok alternatívaként is szolgálhatnak a felzárkóztatásban. A nyírteleki szociális farm szociális vezetője hozzáfűzte annak a feltételét a felzárkóztatás sikeréhez a szociális farmok által, hogy az oktatásnak és az egészségügynek a bevonása ezen folyamathoz nélkülözhetetlen.

Gazdasági jellemzők összehasonlító elemzése és értékelésük

A szociális farmok gazdasági fenntarthatósága központi kérdés, ugyanakkor a megkérdezettek körében szinte teljes a konszenzus arról, hogy külső támogatás nélkül nem képesek működni. *De milyen formában és milyen körülmények lennének ahhoz szükségesek, hogy mégis működjön?* A kérdésre két elméleti választ kaptam, bár teljesen csak az egyik zárná ki a támogatás lehetőségét. Hernádszentandrás polgármestere szerint; piaci alapokra helyezve a szociális farmot, az államról leválva, egy külön gazdasági entitásként és a gazdálkodási tevékenység mellett a szolgáltatásokra alapozva lehetséges lenne az önálló működés. A Pillangó Fejlesztések Egyesület alapítója, Kassai Melinda ugyanerről úgy vélekedik, hogy egy körülbelül 10 évre szóló, hosszútávú anyagi támogatás lenne képes lehetővé tenni a rendszer olyan mértékű kiépülését, hogy az a későbbiekben önállóan működhessen, ne hiúsuljon meg (arra nem tértünk ki, hogy a 10 éves támogatási időszak után milyen mértékben lenne még szükség külső anyagi forrásra).

A vizsgált farmok kezdeti *forrásai* a következők variációin alapult: állami támogatás, EU-s pályázat, egyházi adomány és gyülekezeti felajánlás, illetve önkormányzatok földterület és eszközbiztosítása. A megkérdezettek szerint azonban a források hiánya, a pályázati rendszer beszűkülése, a támogatások elapadása és időbeli rövidege az egyik legfőbb oka a stagnálásnak és a kezdeményezések teljes megghiúsulásának.

Mind az interjúkból, mind a szakirodalmi feldolgozás során a támogatás elérésének akadályai, ezáltal a forrás biztosítása az egyik leginkább sarkalatos pontnak tűnt, így a továbbiakban pár ezzel kapcsolatos adatot szeretnék kiegészítésként beemelni. A támogatások elérésének elsősorban jogi akadályai vannak – ezt az interjúalanyok nem fogalmazták meg – ami visszavezethető a tevékenység jogi szabályozásának kidolgozására, ezáltal a támogatások könnyebb elérésére. Emellett a programok kidolgozása a jogi keretek tisztázását követően

tagállami feladat, ami egy következő hiányosságként mutatkozik egyelőre (Willem 2012). A támogatási lehetőségekről a 2015-ben íródott szociális farmokról szóló szakmapolitikai javaslatban Dávid (2015) kitért a 2014-2020 közötti potenciális források körére (EFOP, GINOP, TOP, VP), amik közül a VP M07.20. cikk – 16.9. alintézkedése a szolidáris gazdaságokra vonatkozott, azonban a szociális farmok jogi beemelésének hiányában ez mégsem vált elérhetővé (Szabadkai 2015). Emellett a TÁMOP 2.4.3. D – 2 – 13/1 lehetett volna potenciális forrás, azonban ez sem szociális farmokra, hanem csak a szociális szövetkezetek számára volt elérhető. A szociális szövetkezetekben azonban közfoglalkoztatott nem vehet részt, ami jelen esetben szintén nem lehetett volna így felhasználható. Bár a fentiekre részletességgel az interjúkban nem beszéltünk, azonban problémaként jelölték meg azt is, hogy a megpályázható támogatások köre az elmúlt 10 évben csökkenő tendenciát mutat.

A források után, egy azokkal szorosan összefüggő területről beszélgettünk; az *értékesítés* lehetőségeiről. Az öt kezdeményezés közül a nyírteleki szociális farm, mint egyházi szerv értékesíthet a megtermelt javakból, azonban az önkormányzatok csak a felesleget árulhatják. Ahogy a források elérését is gyakorlatilag a földtörvény korlátozza (szociális farm jogi szabályozásának hiánya), az értékesítésnek is jogi akadályai vannak, amelyek az önkormányzatokat korlátozzák. Az önkormányzatok ennél a megkötésnél fogva a dolgozók önellátására, rászorulóknak számára, és az önkormányzati tulajdonban lévő helyi konyhák részére tudták a terményeket felhasználni. A piaci alapokra helyezés egyedül a hernádszentandrás gazdaságban valósult meg 2012-ben, amikor önkormányzati kft-t alapítottak, így – bár jelentős nehézségek megmaradtak – az értékesítés jogi kerete részben megoldódott, sőt 2016-ban már két dolgozót a biogazdaság megtermelt pénzéből foglalkoztattak, 2018-ban a piaci foglalkoztatottak száma pedig elérte a négy főt. Az önkormányzati kft alapítás mellett egy jogi 'kiskapu' gyakorlata terjedt el az értékesítés megoldásaként. Ez utóbbi szerint a gazdaságból egy adott személy őstermelői igazolványának kiváltásával nem csak a felesleget tudták értékesíteni, hanem kisebb profitot is elérni. Szilva-Orosz (2022) két ajánlást is tesz a szociális farmok jogi szabályozásának megalkotására, ahol az egyik az őstermelővé válás, azonban a civil szervezeti tagok őstermelővé válásával vagy őstermelői családi gazdaság megalkotása által, a másik a közösségi gazdálkodást végző polgári jogi társaság alapítása, amire Európában Olaszországban találhatunk működő gyakorlatokat.

A gazdasági jellemzők körében végül a *fejlesztési tervek*re tértünk ki, ami a vizsgált települések estében azért nehéz, mert vagy jelenleg stagnálnak, vagy már teljesen megszűntek. Ami azonban kivehető volt az elbeszélésekből, az a mezőgazdasági üzemek szükségessége, a szolgáltatások felé való elmozdulás szándéka, illetve a szakemberhiány megoldása.

Környezeti jellemzők összehasonlító elemzése és értékelésük

A környezeti jellemzők középpontjában a gazdálkodási forma és a szakirodalmi feldolgozás során összeállított párhuzamok állnak (ökológiai gazdálkodás és a szociális farmok egymást erősítő tulajdonságairól). Mindezek előtt azonban ebben a részben tárgyalom a *földkérdés* nehézségeit is a mélyinterjúk leírata alapján. A földkérdéssel kapcsolatban a kérdésem arra irányult, hogy *milyen területen gazdálkodtak, milyen lehetőségeik voltak* az induláskor. Minden esetben az önkormányzati tulajdonú földek szerepeltek a válaszokban, vagyis mindegyik kezdeményezés egyrészt/kizárólag az önkormányzatoktól kapott földeken kezdett gazdálkodni. Ez összefügg azzal, hogy kinek a tulajdonában és használatában állhat termőföld a földtörvény szerint, illetve azzal, hogy a foglalkoztatottak valójában az önkormányzat hatáskörébe tartoztak, mint közfoglalkoztatottak. Kivételt képez ez alól az evangélikus egyházhoz tartozó Filadelfia gyülekezet (Nyírtelek), ugyanis, ők közvetlenül a munkaüggyel vannak kapcsolatban és rajtuk keresztül foglalkoztatnak közfoglalkoztatottakat, illetve abban is egyedülállóak, hogy mint egyház lehet a tulajdonukban földterület. Az *önkormányzati* földek mellett megjelent a *szívességi* földhasználat, ám ez a földtörvény módosítása során szintén megszűnt, illetve megjelent a *magánemberek* kertjében való gazdálkodás alternatívája is. Ismét az mondható el, hogy a földtörvény megváltoztatása, vagyis a szociális farmok kiegészítő tevékenységként való beemelése, vagy egy új törvény rájuk vonatkozólag több, eddig érintett szempontból is sürgető lenne. A Magyar Szociális Farm Szövetség által 2019-ben beterjesztett szakmapolitikai javaslat azonban még nem ért el előrelépést.

A *gazdálkodási forma* megoszlik a minősített ökológiai, a csupán vegyszermentességre törekvő gazdaságok között és olyan példa is van, ahol az ökológiai szemlélet nem volt még a kezdeteknél elérendő cél, így konvencionális keretek között gazdálkodtak.

A szakirodalmi feldolgozásban öt erősen meghatározó tulajdonságot emeletem ki az ökológiai gazdálkodás és a szociális farmok között, az alábbiakban pedig a döntéshozók erről alkotott véleményét szeretném bemutatni.

Az ökológiai gazdálkodás IFOAM (az Ökológiai gazdálkodók szervezeteinek világszövetsége) szerinti definíciója a következő: „Az ökológiai mezőgazdaság magában foglalja az összes olyan mezőgazdasági rendszert, amely környezeti, szociális, gazdasági szempontból egyaránt fenntartható és egészséges termékek, élelmiszerek előállítását biztosítja. Óvja a talaj termékenységét, mint a sikeres gazdálkodás kulcsát. Előtérbe helyezve a növények, állatok és a talaj természetes egyensúlyát, célul tűzi ki a mezőgazdaság és a környezet minőségének javítását. Jelentősen lecsökkenti a külső erőforrások bevitelét tartózkodva a szintetikus trágyák

és növényvédő szerek használatától. Helyettük a termés hozam és ellenállóképesség növelése érdekében a természet folyamatait engedi érvényesülni.” Emellett az IFOAM megfogalmazta az ökológiai gazdálkodás négy alapelvét, melyek a;

- a környezet megóvásának alapelve;
- méltányosság alapelve;
- gondosság alapelve;
- az egészség alapelve.

Az alapelvek nem kizárólag a környezetre, hanem a gazdálkodás és humán kapcsolatok etikus voltára is kiterjed, hasonló érzékenysége illeszkedik a szociális farmok szellemiségéhez. A szociális farmok és az ökológiai gazdálkodás közötti egymást erősítő vizsgált tulajdonságok a *méret*, a *helyhűség*, a *munkaerő minősége*, a *márka* és az *önellátás*.

A *méret* tekintetében az interjúkból nem igazán lehet egyféle trendet megfigyelni, a művelt területek 3000 m² és 10 hektár közöttiek voltak. A méret alapvetően megkülönböztető a konvencionális gazdálkodástól; a holisztikus szemlélet, a természeti erőforrások körforgásának figyelembevétele, a helyi adottságok kihasználása, de a szállítás kilométereinek lecsökkentése, vagy a növényvédőszer használatának kizárása miatt is, mind a globális mezőgazdaság térnyerésével szemben kínál alternatívát. A kisebb területeken való gazdálkodás tehát közelebb áll az IFOAM alapelveihez, az ökológiai gazdálkodás keretrendszer pedig képes lehet kis területen is biztosítani a minőségi termelést. A szociális farmok a kis területen való gazdálkodáshoz kiválóan alkalmazkodnak, hiszen a célcsoportok bevonását és a sokrétű tanulási folyamatokat egyszerűsíti, illetve mint szociális kezdeményezés a környezeti szempontok miatt is kívánatosabb lehet számára. A földterületek hasznosítása terén az interjúk közül Ároktő esete volt számomra egyedi. Bár itt is elsősorban az önkormányzat nyújt területeket a szociális farmok részére, azonban itt hangzott el egyedül a parlagon hagyott kis területek keresése hasznosítás céljából, és az is, hogy a polgármester (aki a településen a közfoglalkoztatás szervezője is) a háztáji gazdálkodást támogatta. Mindez alapján az mondható, hogy a kis méretű földterületek megművelése inkább látszik kiaknázatlan erőforrásnak, mint korlátozó tényezőnek; a helyi szintű civil összefogás azonban nélkülözhetetlen annak bármilyen hasznosításához.

A méret mellett a *helyhűség*, helyben maradás kérdésére tértünk át, aminek fontosságáról abszolút konszenzus tapasztalható. A helyi döntéshozók érintették a munkahelyek hiányát, az országot érintő belső migrációt, a feketemunka térnyerését, így a munkahelyteremtés által a helyi gazdaságélénkítés egyféle alternatívájaként is tekintettek a farmokra.

A nemzetközi irodalom gyakran érvel az ökológiai gazdálkodás mellett azért is, mert a biogazdálkodás tevékenységeit a *munka másféle minősége* miatt a hátrányos helyzetűek könnyebben sajátíthatják el (*suitable farming activities*), mint a konvencionális, ipari gazdasági tevékenységeket a mezőgazdaság területén. A mechanikai munka redukálása, a magas kézi munkaerő igény, az önfenntartás lehetőségeit rejtő tudás a szociális farmok célcsoportja számára könnyebben tanulhatóak és adaptálhatóak. Erre a pontra nem igazán sikerült kitérnem az interjúk során, viszont az elbeszélések inkább megerősítik ezeknek a munkavégzéseknek a gyakorlati érvényességét.

Az utolsó két párhuzam az *etikus márká* és az *önellátás* kérdései. Fontosnak tartom ismét megjegyezni, hogy a Pillangó Egyesület már a kezdeti programtervében kiemelte, mind a márká létrehozásának szükségességét, mind alapvető célként az önellátást. A Magyar Szociális Farm Szövetség pedig létrehozott egy védjegyztetési eljárást 2016-ban, aminek keretében a működésükben szociális farmnak tekinthető kezdeményezéseknek ezt biztosítják (jelenleg 10 ilyen szociális farm van számontartva). A márká alkotás előrelépésével egyedül a hernádszentandrás szociális farmot lehet kiemelni, akik a “bioszentadrás” márkánévvvel és logóval ellátott termékeket értékesítenek.

Az önellátás kérdése ennél sokkal árnyaltabb. Először is az látszik, hogy több önellátást generáló ötlet és próbálkozás volt az elmúlt 10-15 év során, azonban nem sok sikerrel. Nyírteleken próbálkoztak a mélymulcsos művelés oktatásával, disznó projekttel (több család kapott egy süldőt, akit 120 kg súly alatt nem vághatott le), és több felzárkóztatást segítő programmal, ám ezek közül hosszú távon egy sem bizonyult eredményesnek. Máshol, arra a kérdésre, hogy *megmaradt-e a gazdálkodás gyakorlata, volt-e valamilyen hatása az egyéneknek az akár évekig tartó mezőgazdasági munkának* azt a választ kaptam, hogy „*pár család még csinálja*”. Az önellátás kérdése azt gondolom nagyon érzékeny terület, ugyanis muszáj figyelembe venni, hogy nem a középosztály, hanem a szegénységi ráta alatt élők a célcsoport. Kassai Melinda érintette a beszélgetésünk során annak a problematikáját és szükségét, hogy a környezettudatosság, a jó ételkészítés és az önfenntartás szellemiségét a középosztály felől az alsóbb társadalmi csoportokig lenne kívánatos terjeszteni. Ez nem egyszerű feladat, mélyen összefügg a Stiglitz és Tirole által tárgyalt egyenlőtlenségekre és javak rossz allokációjára visszavezethető okaival, amikről pont nem az a társadalmi csoport dönthet, akiket a leginkább érint, hanem egyféle társadalmi konszenzus és akarat.

4.2. SWOT analízis

Az összehasonlító elemzés során a társadalmi-gazdasági és környezeti jellemzők, hasonlóságok és ellentmondások bontakoztak ki. A SWOT analízis célja a mélyinterjúk során hallottak összegzése, az erősségek, a gyengeségek belső tényezői, illetve a lehetőségek és veszélyek külső tényezői mentén. Az analízis során két kérdés megválaszolásához szerettem volna közelebb kerülni. Az első, egyben a diplomamunkám fő kérdése, hogy *Miért nem élnek túl a szociális farm kezdeményezések a támogatási időszakot? míg a második, hogy Milyen lehetőségeik vannak a fennmaradásuk érdekében?* Az ötödik táblázat tehát a hét mélyinterjúban elhangzottakat foglalja össze.

5. táblázat: A mélyinterjúkból készített SWOT analízis ábrázolása

Belső tényezők	Erősségek: Több szektor egymást segítése Civil és önkormányzati összefogás Segíteni akarás: felzárkóztatás és integráció Közösségfejlődés Válságra tett pozitív reakció Élelmiszertermelés	Gyengeségek: Együttműködés hiánya Civil és önkormányzati ellentétek Humán erőforrás hiánya Diskurzus hiánya Állami részvétel és támogatás hiánya Források rövid ideje és hiánya Földhöz jutás – és használat jogi akadályai Értékesítés jogi akadályai Önkormányzatokra és a közfoglalkoztatottakra vonatkozó megkötések Ökológiai gazdálkodásra való áttérés Hátrányos helyzet okainak keresése
Külső tényezők	Lehetőségek: Produktum Hálózat Civil szervezeti tagok östermelővé válása Parlagon hagyott területek potenciálja Magánemberek potenciálja	Veszélyek: Függés a politikai erőviszonyoktól Függés a támogatástól Jogi szabályozás stagnálása Emelkedő energiaárak

Miért nem élnek túl a szociális farm kezdeményezések a támogatási időszakot?

A SWOT analízisben szereplő gyengeségek meghatározzák a vizsgált kezdeményezések jelentősebb nehézségeit, azokat a tapasztalatokat, amelyeket a helyi döntéshozók és szociális

szakemberek kiemelték a mélyinterjúk során. Az itt szereplő területek többször fellelhetőek voltak a szakirodalomban is, sőt a problémák mélyebb okai és az azokhoz kapcsolódó elméletek köre is. Az összehasonlító elemzés során fény derült több olyan nehézségre, ami összekapcsolódik és így halmozottan jelenik meg. A legjelentősebb ezek közül mindenképp a szociális farmok *jogi szabályozásának hiánya*, amiből a földtulajdon és földhasználat, az értékesítés akadályai, a támogatások nehezebb elérése, az önkormányzatok szerepe és a közfoglalkoztatás bevonásának kérdései fakadnak. Ez pedig meghatározza *a szociális farmok alapvető, vagy választható célját*, amiből három külön irány látszott kirajzolódni. Elsőként, hogy mennyiben kíván a szociális farm elsősorban foglalkoztatást nyújtani, munkahelyet teremteni, megtartani a munkavállalókat és társadalmi vállalkozásként fejlődni. Másodsorban az, hogy vajon inkább átsegíteni próbálja a szegénységi küszöb alatt élő embereket az elsődleges munkaerőpiacra, mintsem megtartani, ezáltal egy másodlagos munkaerőpiaci szerepet betölteni. Harmadrészt pedig, hogy mennyiben célja a gazdálkodás eszközeinek és tudásának átadásával az önfenntartás elősegítése. Amikor azonban arra a kérdésre kerestem a választ, hogy miért nem működtek ezeket a kezdeményezések, bár visszatérően megjelentek a jogi keretek tisztázatlanságának viszontagságai, mégis a hangsúly az *együttműködés és a támogatás hiányára* helyeződött. Emellett, a mélyinterjúk során az is megfogalmazódott, hogy *a hátrányos helyzet okainak keresése és megértése* is szükséges lenne annak érdekében, hogy a kezdeményezések megfelelő támogatást kapjanak, erre azonban a legtöbb esetben nem volt lehetőség. Feltételezhetően pedig a több évig tartó helyzetfelmérések és részvételi tervezés, ami segítené a társadalmi elfogadás és a különböző szektorok együttműködésének elérését, ilyen módon a szociális farm alulról bírhatna befolyással az állami szférára, a jogalkotásra és a támogatások elérésének kidolgozására.

Milyen lehetőségeik vannak a fennmaradásuk érdekében?

A Pillangó Fejlesztések Egyesület – hasonlóan több nemzetközi kezdeményezéshez – programtervében szerepelt a hálózatok kiépítésének terve, amivel a nyolc szociális farm elindításának éveiben próbálkoztak és a mélyinterjú során annak a közösségre ható pozitív hatásairól számoltak be. A *hálózatosodás* egy olyan kapcsolatrendszer létrehozását jelenti, ahol a résztvevők egymás segítségével fejlődhetnek, lehetőség van a tudásátadásra és közösségépítésre. A hálózat tehát együttműködni tanít, de egyben – akár egy „háló” – felfoghatja azokat, akik elakadtak (négyből két kezdeményezés *stagnálásként* jellemezte jelenlegi állapotát).

A beszélgetések során új indikátorként jelent meg a *produktum* fogalma is, amikor – az interjú menetétől részben eltérve – a szenvedélybetegekre terelődött a beszélgetés, és arra voltam kíváncsi, hogy a szenvedélybetegek részére vajon segítő közeg lehetne-e a szociális farm (erről nemzetközi gyakorlat már létezik). A válasz egyértelműen megerősítő volt, emellett az interjúalany kiemelte, hogy elsősorban a produktum létrehozásának lehetősége miatt, tehát azért, mert meghatározó jelentősége van a humánus számára a létrehozás képességének. Ez úgy gondolom minden ember számára nélkülözhetetlen, a hátrányos helyzetű emberek esetében azonban sokszor egy olyan tapasztalat meglétének hiánya, ami olyan potenciált rejt magában, amit segíteni kell előhozni. A hátrányos helyzetben élők ugyanis – ahogy a mélyinterjúk során is megfogalmazódott – hosszú ideje nem képezték semmilyen közösség részét és nem volt lehetőségük értékteremtő munkát végezni, sőt, már le is mondtak, arról, hogy ők *hasznosak* lehetnek. A mezőgazdaság, a termelés és a szociális farm közege annak a tapasztalatnak a lehetőségét is hordozza, hogy újra, közösen és egyénileg hozhassanak létre valamilyen hozzáadott értéket a termelés folyamán, vagyis *produktumot*.

A szociális farm résztvevői között főként csoportokról, tágabb társadalmi rétegekről van szó, azonban az interjúk, egyéni történetek és esetek rávilágítanak az *egyén* meghatározó szerepére is. Az egyén szerepe kétféleképp értelmezhető ebben a kontextusban. Elsőként, az egyén szerepe meghatározó a kezdeményezések létrehozása és a fennmaradása során. A mélyinterjúkból kiderült, hogy a döntéshozói szerepbe került egyén személyisége, belső motivációja, világnézete meghatározó, sőt sokszor a legjelentősebb tényező az együttműködések során. Másrészt az egyén szerepe kiterjed a civil társadalomra, vagyis számos jó példa van az olyan helyi kezdeményezésekre, ahol a lakosságból önként jelentkező személyek kezdtek el támogatni egy-egy induló közösséget. Legtöbbször a saját kertjük, vagy akár nagyobb területeik átadása által próbáltak segíteni, mert úgy látták, ezzel egy jó célt támogatnak. Itt kapcsolódik be egy következő lehetőség, ami a települések *parlagon hagyott területeit* jelenti. Míg részben sokszor ezek a földek az önkormányzathoz tartoznak, bizonyos területek nem. Természetesen mindkettő használatba vételének lehetősége segítené a kezdeményezéseket, azonban ehhez szükséges egyféle társadalmi felismerés és - visszatérően - a jogi keretek rendezése is.

A mélyinterjúkban az *őstermelővé* válás azon módja mutatkozott meg, amikor a gazdaság működésének egyik résztvevője azért vált őstermelővé, hogy az ott dolgozó közfoglalkoztatottak el tudják adni a megtermelt terményeket. Szilva-Orosz (2022) a szociális farmok jogi szabályozását vizsgálva az őstermelővé válást szintén megjelölte, mint lehetséges megoldását az értékesítésnek. Emellett azonban a közösségi gazdálkodást végző *polgári jogi*

társaság alapítását is kiemelte, sőt vélekedése szerint ez lenne a szociális farmok számára a kívánatos jogi forma. Ez utóbbi az interjúk során, mint lehetőség nem merült fel, a szakirodalomban is nehezen fellelhető (nem találtam erre hivatkozást), Olaszországban azonban már egy létező jogi megoldásként működik a szociális farmok területén, így ennek további vizsgálata szintén lényeges lehet (Szilva-Orosz 2022).

5. Következtetések és javaslatok

Alapvetően az, hogy a hátrányos helyzetű emberek bevonásával működő szociális farmok milyen akadályokkal szembesülnek és miért nem sikerül fennmaradniuk számos összefüggést rejt magában. Az összefüggéseket több terület vizsgálatát igényli és minél több társadalmi szereplő bevonását. A társadalmi, gazdasági és környezeti területek érzékeltek a problémák érzékenységet és összekapcsolódásuk, emellett azt is, hogy sokszor bizonyos tényező halmozottan válhat akadályozva. A társadalmi-gazdasági és környezeti elemzés sokban illeszkedik a nemzetközi kutatásokban végzett SROI módszerhez, ami azt mutatja meg, hogy a befektetett összegnek mennyi a pénzben kifejezett társadalmi megtérülése. Tulla és munkatársai 161 szociális farm kezdeményezést vizsgáltak, számításaik alapján 3 euronyi érték termelődik, minden befektetett euro után (Tulla et al., 2018). A *SROI elemzés* a döntéshozók számára olyan pénzben kifejezett mutatót jelenthet, amely a pénzügyi támogatások szintjén a döntéseiket a szociális farmokra nézve pozitívan befolyásolhatja, így további hazai kutatásokhoz mindenképp célszerű lehet alkalmazása. A SROI elemzés mellett a jelenlegi szociális farmok *nemzetközi gyakorlatokkal történő további összevetése*, ami több adaptációs lehetőséget rejthet, olyan gyakorlatok és ötletek elsajátítását eredményezve, amelyek a hosszútávú működést támogatják.

A jogi szabályozás hiánya maga után vonja a földtulajdon kérdését, az értékesítés lehetőségeit, a támogatások elérését, így ennek előmozdítása az egyik legsürgetőbb cél. A jogi szabályozás kiterjed a szociális farmok jogi kereteinek megalkotására, amire két féle javaslat van jelenleg. Az első a földtörvény módosításával a szociális farmok megjelölése a kiegészítő tevékenységek között, azonban miután a földtörvény sarkalatos törvény, így ennek körülményei bonyolultnak véltek. A másik lehetőség egy külön törvény megalkotása a szociális farmok jogi kereteinek rendezésére. Ezentúl, a jogi forma meghatározása is jelentős kérdés, aminek kapcsán Szilva-Orosz (2022) a *civil szervezeti tagok őstermelővé válását és a közösségi gazdálkodást végző polgári jogi társaság alapítását* javasolta.

A vizsgált szociális farmok elemzése során két újszerűnek vélhető – a szakirodalomban nem feldolgozott – megfigyelésre jutottam. Az egyik, az alapstruktúra bizonyos átalakulása a magyar gyakorlatban, mind a hazai más jellegű célcsoportok bevonásával működő farmokhoz képest (autisták), mind a nemzetközi gyakorlathoz képest. Eszerint nem a szociális szervezet tulajdonában lévő területen jön létre a gazdálkodás és nem is egy mezőgazdasági szervezet területén, hanem végsősoron az önkormányzat területein, gyakran az önkormányzatok szervezése által és elsősorban a közfoglalkoztatás keretein belül. Igaz, az önkormányzatok szerepe a nemzetközi gyakorlatokban is jelentős, azonban a közfoglalkoztatás – és annak

önkormányzati megszervezése – magyarországi jellegzetesség. Ehhez a ponthoz kapcsolódik a második megfigyelésem, miszerint a kezdeményezések célja eltérő a szakirodalomban megismert célokhoz képest. Míg mind a három irány a hátrányos helyzeten a mezőgazdaság, mint integrációs eszköz által kíván segíteni; más az elérendő cél. Eszerint, cél lehet az elsődleges munkaerőpiacra segítés, másodsorban a társadalmi vállalkozásként működő szociális farm általi munkahelyteremtés, végül az önfenntartás. Nehéz megmondani melyik lehet a legalkalmasabb megalakulás, sőt valószínű ez kezdeményezésként is változik különböző körülmények miatt. Amit azonban számomra felvet, az annak a kérdése, hogy vajon mennyire kapcsolódjon szervesen (önkormányzatok által) a szociális farm az államhoz és mennyire inkább a civil szektorhoz? Ami biztos, hogy akár állami, akár civil keretek között működik egy szociális farm a jogi szabályozás mindkettő esetén sürgető.

Mindezek mellett az együttműködés és a támogatások hiánya került ki legfőbb okaként a szociális farmok stagnálásának és megghiúsulásának. Amit ezzel kapcsolatban javaslatként szeretnék említeni, az a különböző társadalmi rétegek bevonásával történő *társadalmi diskurzus elindítása*. A társadalmi diskurzus folyamatai vezethetnének a döntéshozókig, ami - ahogy kiderült - sokban befolyásolhatná a jogalkotást, az együttműködést és a támogatások elérését is.

A lehetőségek vizsgálása során a hálózatosodás, a produktum, az egyén szerepe, a paragon hagyott területek potenciálja, az őstermelővé válás és a közösségi gazdálkodást végző polgári jogi társaság alapításának elméletei bontakoztak ki, amelyeket az előző fejezet részletez.

A javaslataimban végül Amartya Sen képességszemléletét szeretném beemelni, amely érintőlegesen a szakirodalmi feldolgozás során mindössze egy szerzőnél került elő a szociális farmok vonatkozásában. Emellett a Pillangó Fejlesztések Egyesület a képességszemlélethez kötődő részvételiséget kiemelte programjában (a képességszemléletről nem tesz említést), sőt, az interjúkból egyértelműen kiderül, hogy ezen szellemiség alapvetően határozta meg működésük. Pataki³ (1998) a következőképp foglalja össze a képességek seni értelmezésének lényegét a társadalompolitika tükrében: „Az emberi képességek kibontakozása az a társadalompolitikai cél, amelyet minden kormánynak és közösségnek támogatnia kell a szegénység és más hátrányos helyzetek megszüntetése, a szabadság kiterjesztése és a társadalom igazságos megvalósítása érdekében.” Azt gondolom a szociális farmok pontosan azokat a képességeket indukálhatják, ami a seni képességszemlélet részét is képezi, amelyekkel

³ Pataki György ökológiai közgazdász, emellett számos tanulmány szerzője, a szociális farmokkal és a roma szegregációk részvételi akciókutatás keretében való segítségével is foglalkozik, dolgozatom meghatározó inspirálója

az egyén a szegénység vagy a hátrányos helyzet létformájából valamilyen tanult többlet tudással és értékekkel tovább indulhat. A képességszemélet a helyi gazdaságfejlesztésének egyik módszere a deliberatív társadalmi részvétel (Gébert et al. 2016). Erre vonatkozólag találtam hasonló kezdeményezéseket, ahol a részvételi akciókutatás módszertana alapján próbálnak szegregációban élő cigány családokat segíteni⁴. A részvételi akciókutatás deliberatív módon kezd párbeszédet a hátrányos helyzetű csoportokkal és döntéshozókkal felmérve a szükségletek, lehetőségek körét. A felmérések után pedig egy közös munkafolyamat kezdődik, amelynek során „*a létrehozott tudásnak át kell esnie a működőképesség tesztjén*” (Málovics et al. 2014). Mindez alapján azt gondolom előremutató lehet a *szociális farmok képességszemlélet szerinti vizsgálása és a részvételi akciókutatás tervezése*.

Végül három olyan hiányterületet szeretnék megjelölni, amelyből kettő elhangzott a mélyinterjúk során is, egy pedig a szakirodalom és nemzetközi gyakorlattal párhuzamban bontakozott ki hiányként. Az első két terület az egészségügy és az oktatás szerepe, amelyek szerepelnek a szociális farmok keretrendszerében, azonban a hazai gyakorlatban nem helyeződött kellő hangsúly fontosságukra. E két terület közül az oktatás megszervezését nagyobb sikerrel valósították meg a vizsgált kezdeményezésekben, ez kevesebb forrásigénnyel, kisebb keretek között is létrejöhet. Az egészségügy viszont egy bonyolult kérdés, a szegénységi küszöb alatt élők tekintetében pedig nem egyértelműsíthető jelentőségük. Ezzel szemben a mentális jólét biztosításához, mentorálási kapcsolatok kialakításához a megfelelő egészségügyi szakképzett munkaerő bevonása kívánatos lenne. A harmadik hiányterület a mezőgazdasági szektor részvétele. A mezőgazdasági szektor, mint kezdeményező és mint egy civil szervezetet (vagy önkormányzat) által bevont szereplő része a szociális farmok rendszerének, azonban az itthon gyakorlatban ez szinte teljes hiányt jelent. Sem a szakirodalom, sem a vizsgált kezdeményezések nem számolnak be a mezőgazdasági szektor, mint önálló entitásként való jelenlétéről. Ez azért jelentős gond, mert a szociális farmok alappillére a gazdálkodás, a megfelelő szaktudás pedig a fennmaradásukhoz nélkülözhetetlen. Emellett, további probléma, hogy így a szociális farmok, mint helyi gazdaságfejlesztő tevékenység sem kap teljes szerepet és a gazdálkodókkal való együttműködés, a gazdák társadalomba való visszailleszkedése sem léphet előre. A nemzetközi gyakorlatok során ez eltérő különbség, leghatékonyabb formája egy esetleges együttműködésnek, ami Magyarországon is előremutató lenne, az agrárium hálózatos kapcsolódása a szociális farmokhoz és a két terület egymás támogatása.

⁴ A Szegedi Tudomány Egyetem végzett részvételi akciókutatást a roma szegregációk felzárkóztatása céljából

6. Összefoglalás

A szociális farm egy olyan gazdálkodási forma, ahol megjelenik az ökológiai elem és a társadalmi felelősségvállalás szerepe is (Csák 2016). A zöld gondoskodás és a foglalkoztatás együttesen jelent keretet a szociális farm típusok elhelyezése során, azonban az utóbbi időszakban egyféle elmozdulás tapasztalható a foglalkoztatás felé, amely jelenség mögött változó világunk újszerű szükségletei és kihívásai feltételezhetőek. A szociális farmok olyan alternatívát jelenthetnek, amely a közösségi együttműködés és az értéktéremtő munka lehetőségeit hordozza magában, támogatja a helyi gazdaságfejlesztést és ellensúlyozza az elszigetelődést. A kulturális különbségek alapján az látszik, hogy a szociális farmok a nemzetállamok szintjén eltérőek, azonban hasonló társadalmi-gazdasági és kulturális körülmények alakítják őket; kihívásaik felismerése és megértése pedig segíthet a megoldások közös felfedezésében.

Magyarországon a szociális farmok az ország elmaradt régióban terjedtek el elsősorban, ahol legfőképp a foglalkoztatás kihívásaira vélt alternatívaként léptek fel. Így a vizsgálataim során kizárólag az ország marginalizált területeinek hátrányos helyzetű embereiből álló célcsoportokat bevonó szociális farmokat vizsgáltam és arra kerestem a választ, hogy miért nem élnek túl a támogatási időszakot.

A kutatásban mélyinterjúkat készítettem helyi döntéshozókkal és a szociális szféra szakembereivel, annak érdekében, hogy a mélyebben húzódó összefüggésekhez közelebb kerüljek. A leiratok alapján készített összehasonlító elemzés és SWOT analízis során az derült ki, hogy a jogi szabályozás, az együttműködés és a hosszútávú támogatás hiánya az elsődleges okai a vizsgált gazdaságok megghiúsulásának. A mélyinterjúk során azonban a lehetőségek köre is kibontakozott. A hálózatosodás, a produktum létrehozása, az egyén potenciálja, a parlagon hagyott területek kiaknázása és végül az östermelővé válás vagy közösségi gazdálkodást végző polgári jogi társaság alapítása azok a lehetőségek, amelyeket a szociális farmok magukban hordoznak és amelyekre a jövőben építeni érdemes.

Végül javaslatokat tettem a szakirodalmi feldolgozás és a mélyinterjúk tapasztalatai alapján. Elsősorban további kutatásként a szociális farmok társadalmi-gazdasági és környezeti jellemzőin alapuló SROI elemzést és egy nemzetközi összehasonlítást javasoltam. Ez előbbi a döntéshozók felé lehet jelentős értékű hiszem a pénzben kifejezett társadalmi megtérülést mutatja a befektetett pénz mennyiségének arányában, így egy társadalmilag hasznos cél nyerhet gazdasági arculatot. A nemzetközi összehasonlítás pedig a rejtett lehetőségekhez vihet közelebb, olyan megoldások és adaptációs lehetőségeket hordozva, amelyek akár több kezdeményezés létfeltételein segíthetnek. Emellett a társadalmi diskurzus elindítását

kihagyhatatlanul fontosnak tartom a jövőben, ezáltal a szociális farmok népszerűsítését, a nyitott párbeszéd és vita kultúrája által a közösségi részvételt és véleményalkotást, illetve a döntéshozókig elérő kommunikációt. Végül a seni képességszemlélet és annak részvételi akciókutatói módszerét emeltem a javaslatok körébe. A képességszemlélet az elmúlt két évtizedben a társadalomtudományos és közpolitikai megoldások területén terjedt el a helyi gazdaságfejlesztés vonatkozásában. A képességszemlélet logikája alapján valamely eszköz önmagában nem elég, annak használatának minősége a lényeges, mert az által jutunk el valamilyen értékes tevékenységig (Gébert 2016). A szociális farmok értelmezésében maga a gazdaság az eszköz és annak tulajdonságai segíthetik a hátrányos helyzetekből a képességek megteremtésével egy méltányosabb élet elérését. Úgy gondolom a képességszemlélet illeszkedik a szociális farmok szellemiségéhez és azok vizsgálata a képességszemlélet alapján értékes eredményeket nyújthat.

Mindez alapján az mondható el, hogy a szociális farmoknak Magyarországon feladata van az ország hátrányos helyzetű régióiban, kapcsolódik a szegénységből való kitöréshez és a cigányság felzárkóztatásához is, ahogy, ezt számos civil és önkormányzati kezdeményezés felismerte és próbálja támogatni. A szociális farmok azonban nincsenek egyszerű helyzetben, a Magyar Szociális Farm Szövetség jelenleg tíz kezdeményezést tart nyilván és sem a szakirodalmi adatok, sem a kutatásaim alapján a helyzet nem látszik javulni.

7. Irodalomjegyzék

- Augsten, C., Csaba, B., Baumbach-Knopf, C., Borghorst, V., Chovanec, T., Evans, R., Hudcová, E., Jancsovszka, P., Luft, M., Moudrý jr., J., Moudrý sr., J., Nobelsmann, M., Schneider, C., Steininger, B., Ujj, A. (2020): Szociális farm képzés a felsőoktatásban. SoFarEDU, 118 p.
- Asztalos M. I. (2015): Social farming as a means of poverty reduction in rural Hungary. Social farming as a means of poverty reduction in rural Hungary | socio.hu (2022 szeptember)
- Balázs B. (2020): Élelmiszer önrendelkezés. Fordulat 27: 82-101.
- Čurná, V., Chovanec, T., Csapó, B., Kléger, A., Elbieta Kmita-Dziasek, E., Król, J., Lacko-Bartošová, M., Moudrý, J., Ujj, A. (2017): Social Farming Best Practice Collection in Visegrad Countries. Visegrad Fund, (1): 87 p.
- Czipczer, T., Bordás, E., Murányi, K. (2015): Sikeres társadalmi innovációs kezdeményezések megvalósításának lehetősége egy periférikus településen. Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek, (12): 115-121.
- Csák Cs. (2016): A társadalmi innováció lehetőségei a szociális farm-rendszer keretei között. In Szalma, J. (ed.): A Magyar Tudomány Napja a Délvidéken 2016: A vidék népességmegtartó erejének fokozását elősegítő társadalmi, jogi és természeti tényezők. Dialóg Campus Publisher, Budapest, 173-183.
- Dávid I. (2015): A foglalkoztatás támogatásának szabályozása az EU-ban. In: Kajner P. & Jakubinyi L.: Szociális farmok létrehozása Magyarországon. Szimbiózis Alapítvány, Miskolc, 190-194.
- Di Iacovo F. (2020): Social Farming Evolutionary Web: from Public Intervention to Value Co-Production. Sustainability 2020, 12 (13): 1-28.
- Esping-Andersen G. (2002): Ismét a jó társadalom felé? Esély 2006, 6: 1-25.
- Farkas Zs. (2015) Mozaikok a „cigányság ügyének” rendszerváltás utáni 25 évéből. In: Ferge, Zs., Szociálpolitika és társadalom. Osiris, Budapest, 364-389. p.
- Fekete F. M. (2009): A mezőgazdasági területek érzékenysége és adaptációs képességének mérési lehetőségei. Gazdálkodás, 53 (3): 222-232.
- Ferge Zs. (2015): Szociálpolitika és társadalom. Osiris, Budapest, 510 p.
- G. Fekete É. (2015): Social innovations in local employment. „Mérleg és Kihívások” IX. Nemzetközi Tudományos Konferencia, Miskolc, 2019, 274-287.
- Gagy Á. (2020): Szolidáris gazdaság és kapitalizmus. Fordulat, (27): 6-36.
- Galardi, M., Filugelli L., Moruzzo R., Riccioli F., Mutinelli F., Espinosa Diaz S. and Contalbrigo L. (2022): Challenges and Perspectives of Social Farming in North-Eastern Italy: The Farmers’ View. Sustainability 2022, 14 (14): 1-13.
- García-Llorente, M., Rubio-Olivar R., Gutierrez-Briceño I. (2018): Farming for Life Quality and Sustainability: A literature Review of Green Care Research Trends in Europe. International Journal Environmental Research and Public Health, (15): 1-18.
- Gazsi, A., Hayes, M., Szabadkai, A. (2015): Célcsoportok – a szociális farm szolgáltatások igénybevevői. In: Kajner P. & Jakubinyi L.: Szociális farmok létrehozása Magyarországon. Szimbiózis Alapítvány, Miskolc, 37-46.
- Gazsi, A. & Szabadkai, A. (2015): Szociális farmszolgáltatások. In: Kajner P. & Jakubinyi L.: Szociális farmok létrehozása Magyarországon. Szimbiózis Alapítvány, Miskolc, 49-62.

- Gébert, J., Bajmóczy, Z., Pataki, Gy., Málovics, Gy. (2016): Eszközöktől a jóllétig. A helyi gazdaságfejlesztés körvonalai a képességszemléletben. *Tér és Társadalom*, 30 (2): 23-44.
- Jakubinyi L. (2015): A szociális farm fogalma és típusai. In: Kajner P. & Jakubinyi L.: Szociális farmok létrehozása Magyarországon. Szimbiózis Alapítvány, Miskolc, 28-35.
- Jakubinyi, L. & Gazsi, A. (2015): A szociális farmok működése előtti főbb jogi akadályok hazánkban. In: Kajner, P. & Jakubinyi, L.: Szociális farmok létrehozása Magyarországon. Szimbiózis Alapítvány, Miskolc, 157-162.
- Jakubinyi, L. & Miklós, G. (2020): The status of social farms in Europe and Hungary, with special regard to a local initiative. *Máltai tanulmányok*. (3-4): 413-431.
- Kajner, P. & Jakubinyi, L. (2015): Szociális farmok létrehozása Magyarországon. Szimbiózis Alapítvány, Miskolc, 290 p.
- Kassai M. (2020): Elöl járok: Példák a települési ökológiai gazdálkodás tárházából. Pro-Cserehát Egyesület, Budapest, 81 p.
- Kiss, J. & Mihály, M. (2020): A szociális és szolidáris gazdaság intézményi fejlődése és jelenlegi helyzete Magyarországon. *Fordulat*, (27): 299-324.
- Leck, C., Upton, D., Evans, N. (2014): Agriculture – Who cares? An investigation of ‘care farming’ in the UK. *Journal of Rural Studies*, (34): 313-325.
- Lipták, K. & Horváth, K. (2018): Társadalmi innovációk szerepe a foglalkoztatáspolitikában és a vidékfejlesztésben. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek XV. évf.*, 15 (3): 55-68.
- Málovics, Gy. & Ván, H. (2008): Az ökológiai fenntarthatóság és a regionális versenyképesség összefüggései. *Tér és Társadalom*, 22 (2): 21-40.
- Málovics Gy. (2012): Környezetvédelem vagy társadalmi igazságosság? Kovász, tavasz-tél: 3-31.
- Málovics, Gy., Mihók, B., Pataki, Gy., Szentistványi, I., Roboz, Á., Balázs, B., Nyakas, Sz. (2014): Részvételi akciókutatással a társadalmi kirekesztésellen: egy szegedi példa tanulságai. *Tér és Társadalom*, 28 (3): 66-83.
- Moudrý J. (2017): Social farming. Introduction of the concept and current situation in the Czech Republic. *Proceedings of the 8 th International Scientific Conference Rural Development*, Poland, 2017, 1207-1212.
- Moruzzo, R., Di Iacovo, F., Funghi, A., Scarpellini, P., Espinoza Diaz, S., Riccioli, F. (2019): Social Farming: An Inclusive Environment Conducive to Participant Personal Growth. *Social Science*, 8 (11): 1-15.
- Moruzzo, R., Riccioli, F., Galasso, A., Troccoli, C., Espinosa DiaS., Di Iacovo, F. (2020): Italian Social Farming: the Network of Coldiretti and Campagna Amica. *Sustainability*, MDPI, (12): 1-17.
- Moore. J. W. (2021): Olcsó élelmiszer és klímaváltozás, avagy hogyan jutottunk az értéktöbblettől a negatív értékig a kapitalista világökológiában. *Fordulat*, (29): 9-67.
- Nazzaro C., Uliano A., Marott G. (2021): Drivers and Barriers towards Social Farming: A Systematic Review. *Sustainability* 2021, 13 (24): 1-17.
- Norgaard R. B. (1985) 'A környezet-gazdaságtan evolúciós kritikája és a pluralizmus védelme. In: Pataki Gy. – Takács -Sánta A. (1995) Természet és gazdaság. Typotex, 557 p.
- OECD (2001) Multifunctionality. Towards an analytical framework. Kiadvány. 157 p.

- O'Hara S. (1995): A társadalmi sokféleség tisztelete. In: Pataki Gy. & Takács-Sánta A.: Természet és gazdaság. Typotext Kiadó, Budapest, 75-101.p.
- Olajos, I. & Szilágyi, J. (2015): A rövid ellátási lánc-, mint a támogatott felzárkóztatás esélye Borsod-Abaúj –Zemplén megyei hátrányos helyzetű kistérségeiben. Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek, (12): 71-82.
- Orosz F. (2020): A szociális farmszolgáltatást igénybe vevő fogyatékos és megváltozott munkaképességű személyek alapjogi védelme. Pro Futuro, 10 (3): 83-100.
- Pataki Gy. (1998): A fejlődés gazdaságtana és etikája. Kovász. II. évfolyam, (4): 6-17.
- Prince, L. & Evans, N. (2009): From stress to distress: Conceptualizing the British family farming patriarchal way of life. Journal of Rural Studies, (25): 1-11.
- Rácz, J., Hayes, M., Kajner, P.: (2015): A szociális farmok kialakításának elméleti alapjai. In: Kajner P. & Jakubinyi L.: Szociális farmok létrehozása Magyarországon. Szimbiózis Alapítvány, Miskolc, 22-28.
- Rácz, J. & Jakubinyi, L. (2015): A kezdetekről dióhéjban. In: Kajner P. & Jakubinyi L.: Szociális farmok létrehozása Magyarországon. Szimbiózis Alapítvány, Miskolc, 21-22.
- Sachs W. (1995): A globális ökológia és a fejlődés árnyéka. In: Pataki Gy. & Takács-Sánta A.: Természet és gazdaság. Typotext Kiadó, Budapest, 509-530. p.
- Siposné Nándori E. (2016): Spatial aspects of labour market disadvantages in Northern Hungary. Regional Statistics, 56(4): 438–454.
- Sitku K. (2020): Az életreform mozgalmak továbbélése a Camphill Movement mai közösségeiben. Scientia Pannonica, (1): 208-238.
- Stiglitz J. (2016): Inequality and Economic Growth. The Political Quarterly, 86 (S1): 134-155.
- Szabadkai A. (2015): További kapcsolódó jogszabály módosító javaslatok. In: Kajner P. & Jakubinyi L.: Szociális farmok létrehozása Magyarországon. Szimbiózis Alapítvány, Miskolc, 183.-190.
- Szilva-Orosz F. (2022): A szociális farm rendszer. PhD értekezés, Miskolci Egyetem, Miskolc, 248 p.
- Tirole J. (2021): Közgazdaságtan a közjóért. Osiris Kiadó, Budapest, 670 p.
- Torquatia, B., Paffarinia, C., Tempesta, T., Vecchiato, D. (2019): Evaluating consumer perceptions of social farming through choice modeling. Sustainable Production and Consumption. (19): 238-246.
- Török, Á. & Agárdi, I. (2020): Opportunities of short food supply chains in the gastronomy for the Hungarian social enterprises. Budapest Management Review. 51 (4): 74-84.
- Tulla, A., Vera A., Valldeperas N., Guirado, C. (2018): Social return and economic viability of social farming in Catalonia: A case-study analysis. European Countryside, 10 (3): 398-428.
- Váradi M.M. (2010): A közfoglalkoztatás újtjai és útvesztői egy aprófalvas kistérségben. Esély, (1): 79-100.
- Velkey G. (2015): Központi állam és önkormányzatok. In: Ferge, Zs., Szociálpolitika és társadalom. Osiris, Budapest, 125-161. p.
- Willems J. (2012): NAT/539 Szociális mezőgazdaság; Szociális mezőgazdaság: „zöld gondozás”, szociális és egészségügyi politikák. 10 p.
- Wolfgang, A. & Málovics, É. (2012): Az érdemtelen szegénység, mint társadalmi viszony. Journal of Economic Literature, 11(2): 51-70.

8. Mellékletek

1. melléklet: A mélyinterjúk kérdéssora

1. Hogyan indult a szociális farm? Ki vagy kik voltak a kezdeményezők?
2. Ki volt az érintett célcsoport?
3. Milyen formában zajlott a foglalkoztatás?
4. Mit gondol az értelmes munka, a hozzáadott érték jelenlétéről a szociális farmok tekintetében?
5. Milyen együttműködési kapcsolatok jöttek létre?
6. Lehet-e alternatíva a szegénységből/hátrányos helyzetből/cigányok felzárkóztatására a szociális farm?
7. Milyen források álltak a rendelkezésükre?
8. Hogyan zajlott az értékesítés?
9. Milyen fejlesztési terveik voltak?
10. Milyen területen folyt a gazdálkodás?
11. Mi volt a gazdálkodási forma?
12. Mit gondol az ökológiai gazdálkodás és a szociális farmok közötti párhuzamokról (méret, helyhűség, munka minősége, etikus márká, önfenntartás)?
13. Amennyiben jól működik egy szociális farm, milyen okai lehetnek?
14. Amennyiben megghiúsul egy szociális farm, milyen okai lehetnek?

NYILATKOZAT

a záródolgozat/szakdolgozat/diplomadolgozat/portfólió¹ nyilvános hozzáféréséről és eredetiségéről

A hallgató neve: BURIK ENIKŐ
A Hallgató Neptun kódja: bu8k4
A dolgozat címe: A szociális farm lehetőségei és kihívásai a
A megjelenés éve: 2023 változó világ egyenlőtlenségei
A konzulens tanszék neve: Agroökológiai és Ökológiai inél tükreben
Gazdálkodási Tanszék

Kijelentem, hogy az általam benyújtott záródolgozat/szakdolgozat/diplomadolgozat/portfólió² egyéni, eredeti jellegű, saját szellemi alkotásom. Azon részeket, melyeket más szerzők munkájából vettem át, egyértelműen megjelöltem, s az irodalomjegyzékben szerepeltettem.

Ha a fenti nyilatkozattal valótlan állítottam, tudomásul veszem, hogy a Záróvizsga-bizottság a záróvizsgából kizár és a záróvizsgát csak új dolgozat készítése után tehetek.

A leadott dolgozat, mely PDF dokumentum, szerkesztését nem, megtekintését és nyomtatását engedélyezem.

Tudomásul veszem, hogy az általam készített dolgozatra, mint szellemi alkotás felhasználására, hasznosítására a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem mindenkor szellemitulajdonkezelési szabályzatában megfogalmazottak érvényesek.

Tudomásul veszem, hogy dolgozatom elektronikus változata feltöltésre kerül a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem könyvtári repozitori rendszerébe.

Kelt: 2023 év 04 hó 30 nap

Burik Enikő

Hallgató aláírása

¹ A megfelelő dolgozattípus meghagyása mellett a többi típus törlendő.

² A megfelelő dolgozattípus meghagyása mellett a többi típus törlendő.

KONZULTÁCIÓS NYILATKOZAT

A BURIK ENIKŐ (név) (hallgató Neptun azonosítója: 5v8k4)
konzulenseként nyilatkozom arról, hogy a
záródolgozatot/szakdolgozatot/diplomadolgozatot/portfólió¹ áttekintettem, a hallgatót az
irodalmi források korrekt kezelésének követelményeiről, jogi és etikai szabályairól
tájékoztattam.

A záródolgozatot/szakdolgozatot/diplomadolgozatot/portfóliót a záróvizsgán történő védelemre
javaslom / nem javaslom².

A dolgozat állam- vagy szolgálati titkot tartalmaz: igen nem³

Kelt: 2023 év 04 hó 30 nap

Belső konzulens

¹ A megfelelő dolgozattípus meghagyása mellett a többi típus törlendő.

² A megfelelő aláhúzendő.

³ A megfelelő aláhúzendő.

4. sz. függelék – Hallgatói és konzulensi nyilatkozat minta

NYILATKOZAT

Alulírott BURIK ENIKŐ, a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, SENT ISTVÁN Campus, ÖKOLOGIAI GAZDALKODÁS MSzC szak nappali/levelező* tagozat végzős hallgatója nyilatkozom, hogy a dolgozat saját munkám, melynek elkészítése során a felhasznált irodalmat korrekt módon, a jogi és etikai szabályok betartásával kezeltem. Hozzájárulok ahhoz, hogy Záródolgozatom/Szakdolgozatom/Diplomadolgozatom egyoldalas összefoglalója felkerüljön az Egyetem honlapjára és hogy a digitális verzióban (pdf formátumban) leadott dolgozatom elérhető legyen a témát vezető Tanszéken/Intézetben, illetve az Egyetem központi nyilvántartásában, a jogi és etikai szabályok teljes körű betartása mellett.

A dolgozat állam- vagy szolgálati titkot tartalmaz: igen nem*

Kelt: 2023 év 04 hó 30 nap

Burik Enikő
Hallgató

NYILATKOZAT

A dolgozat készítőjének konzulense nyilatkozom arról, hogy a Záródolgozatot/Szakdolgozatot/Diplomadolgozatot áttekintettem, a hallgatót az irodalmi források korrekt kezelésének követelményeiről, jogi és etikai szabályairól tájékoztattam.

A Záródolgozatot/Szakdolgozatot/Diplomadolgozatot záróvizsgán történő védésre javaslom / nem javaslom*.

A dolgozat állam- vagy szolgálati titkot tartalmaz: igen nem*

Kelt: 2023 év 04 hó 30 nap

[Signature]
Belső konzulens

*Kérjük a megfelelőt aláhúzni!